

נשים בטוגה של גבר' נתיב השתלבותן של נשים בפרופסיה המשפטית בארץ ישראל ובמדינת ישראל

אייל כתבן

מבוא

סיפור כניסתן של נשים לפרופסיה המשפטית בארץ ישראל ובמדינת ישראל והשתלבותן בה הוא סיפור של מאבקים, פערים וטקטיקות. המאבקים בהקשר זה החלו בשנת 1918, מיד לאחר כיבוש ארץ ישראל על ידי הבריטים. אלה היו מאבקים מדרג ראשון, כלומר מאבקים על עצם הזכות להיכנס לפרופסיה המשפטית, כמו למשל מאבקן של הנשים לשמש כשופטות במשפט השלום העברי¹ ומאבקן מול השלטונות הבריטיים לשמש כעורכות דין.² רק בשנת 1930, לאחר מאבק משפטי וציבורי של רוזה גינצברג, קבע בג"ץ המנדטורי כי נסללה הדרך לנשים להיכנס לפרופסיה המשפטית בארץ ישראל, ובשנה זו הוסמכו שתי עורכות דין. עד 1948, ערב הקמתה של מדינת ישראל, הוסמכו 42 נשים מתוך 1,342 עורכי הדין בעת ההיא. מאז הושג שוויון מספרי בין הנשים לגברים בפרופסיה, ולנשים מקום נכבד, שלא לומר רוב, בתפקידים של פרקליטות ושיפוט.

- * 'נשים בטוגה של גבר' – פרפרזה על פסקה מתוך מאמרו של אורי קיסרי, 'כשהאשה נעשית עורך דין', **דאר היום**, פז ('ז' טבת, התר"ץ). מחקר זה התאפשר הודות ל-Hadassah-Brandeis Institute, תודתי לפרופ' סילביה ברק פישמן ולפרופ' שולה ריינהרץ ולצוות המרכז על שאירחוני וסייעו לי בתקופת שהותי במרכז. תודתי למערכת כתב העת **עיונים בתקומת ישראל** וכן לקוראים/ות האנונימיים/ות על ההערות החשובות. תודתי לד"ר רינה בוגוש, לפרופ' רות הלפרין-קדרי, לד"ר צבי טריגר, לד"ר אומי מורגנשטרן-לייסנר, לד"ר טלי מרגלית ולפרופ' מרגלית שילה על הערותיהם החשובות. תודה מיוחדת לצוותי הארכיונים: הארכיון הציוני המרכזי; ארכיון המדינה; ארכיון בית הספרים הלאומי; ארכיון עיריית חיפה; ארכיון יד טבנקין; ארכיון חבר הלאומים בז'נבה (LON). תודה מיוחדת לעוה"ד חיה היכל על זכות הגישה לארכיון משרד עוה"ד הילר.
- 1 אייל כתבן, 'לא עוד פטרוזיליה ליפוי הסלט: כניסתן והשתלבותן של נשים כפרקליטות ושופטות בא"י ובמדינת ישראל', **עיוני משפט**, בדפוס.
 - 2 אייל כתבן ורות הלפרין-קדרי, "The Feminist Proposal is Really Ridiculous" המאבק על זכותן של נשים לשמש עורכות דין בארץ ישראל', **מחקרי משפט**, כה (2009), עמ' 237-284.

מאמר זה לא יעסוק במאבקים מהדרג הראשון לרכישת כרטיס הכניסה לפרופסיה המשפטית, ולא בהסרת החסמים הרשמיים דוגמת הזכות ללמוד או לעבוד במקצוע, לרבות בתפקידי פרקליטות ותפקידים שיפוטניים, ואפילו לא במאבקים הציבוריים להשגת זכויות אלה. מאמר זה יעסוק בהתמודדותן של הנשים ובגישות שיישמו כדי להעמיד את עצמן בשורה אחת עם הגברים בפרופסיה.³ כיצד התמודדו עורכות הדין עם היותן נשים, בעלות משפחה?⁴ האם היו פמיניסטיות או תפסו עצמן ככאלה, או שמא פעלו כפמיניסטיות ונדמו לפמיניסטיות, אפילו לא במודע, כדי להשיג יעדים מקצועיים? כדי להשיב על שאלות אלה, אבקש לעמוד על הפערים בהתנהלותן של אחדות מעורכות הדין הראשונות: פערים בין הרציונל לבחירת המקצוע, שלא נשא בדרך כלל סממנים של כוונה לרתום את הידע המשפטי לטובת היישוב בארץ, ובייחוד לטובת ציבור הנשים, ובין יישומו בפועל בפעילות שנדמית פמיניסטית, לפחות במושגי התקופה; פערים בין ניסיון לכאורה להתרחק מזיהוי נשי ופמיניסטי ובין מעשים שנדמים, שוב לכאורה, פמיניסטיים דוגמת שימור שם המשפחה ופעילות ציבורית למען נשים. את הפערים הללו אנסה להסביר כטקטיקות (גם אם לא מודעות) להשתלבות בפרופסיה. עוד אבחן עד כמה עובדת היותן של עורכות הדין נשים השפיעה על התנהלותן המקצועית, או במילים אחרות, כיצד הן תמרנו בין הקריירה ובין המשפחה, וכיצד המשפחה שימשה כלי לקידום מקצועי.

בחלקו הראשון של המאמר אסקור בקצרה את סוגיית הנשים במחקר הפרופסיות בכלל ואת סוגיית השתלבותן בפרופסיה המשפטית בפרט. לאחר מכן אציג ואסקור מאפיינים הקשורים בעורכות הדין הראשונות, דוגמת ארצות מוצאן והמקומות שרכשו בהם את השכלתן המשפטית; הסעיפים שלאחר מכן יבחנו חמש סוגיות הנוגעות להיותן של הנשים עורכות דין בעולם של גברים: כיצד התמודדו עורכות הדין הראשונות עם האתגר הכפול שבניהול קריירה ומשפחה; מה היו המניעים לבחירה בתחום המשפט; מה עמד בבסיס הפעילות הציבורית, שלכאורה עומדת בניגוד למניעים לבחירה במקצוע; מה משמעותו של שימור שם הנעורים בקרב אחדות מעורכות הדין, מעשה שלכאורה מצביע על מכוונות פמיניסטית; וכן איזו התנהלות מקצועית ביטאה רצון 'להיות כמו כולם'. לבסוף אבקש להראות כיצד כל אלו מתיישבים יחדיו.

מאמר זה הוא חלק ממחקר מקיף שעוסק בכניסתן ובהשתלבותן של נשים בפרופסיה המשפטית בארץ ישראל ובמדינת ישראל. המחקר מבוסס בעיקרו על חומרי ארכיון שנמצאו בישראל ובחוץ לארץ ועל איתור של כמעט כל 42 עורכות הדין הראשונות או

3 השוו למצב הדומה בצרפת, שם המאבק מדרג ראשון היה קצר יחסית, אבל המחלוקות בקשר להשתלבותן של עורכות הדין החלו לאחר מכן. Christine Alice Corcos, 'Lawyers for Marianne: The Nature of Discourse on the Entry of French Women into the Legal Profession, 1894-1926', *Georgia State University Law Review*, 12 (1996), p. 435

4 למחקר שבו הן שאלות דומות ביחס לעורכות דין בקנדה ראו Jean McKenzie Leiper, *Bar Codes: Women in the Legal Profession*, Vancouver 2006

ינשים בטוגה של גברי

קרובי משפחתן וראיונות עומק עמם. שילוב זה אפשר להפיק תמונה מפורטת של קבוצת עורכות הדין הראשונות, על מאפייניהן הדמוגרפיים ועל קווי הדמיון והשוני ביניהן.⁵ ואולם בנקודה זו חשוב לעמוד גם על מגבלות המחקר. מצד אחד אין מדובר במדגם, אלא בכלל האוכלוסייה – עורכות הדין שהוסמכו עד קום המדינה. מן הצד האחר יש לזכור שמאחר שמספרן אינו גדול, לא תמיד הנתונים המופקים מספקים. עם זאת דומה כי מכלול הנתונים שנאספו, לרבות מקורות הארכיון, תומכים היטב בממצאי המחקר. עוד מסתמן כי למרות ההבדלים הרבים במאפייני המוצא, ההיסטוריה וכן בהיבטים חברתיים-כלכליים ותרבותיים, עדיין ניתן להבחין במגמות משותפות ברורות ובקווים משותפים ביחס לשאלות העולות לדיון. במחקר אבקש אפוא להראות דפוסי פעולה דומים, מגמות וטקטיקות בעלות מכנה משותף, משתנים שהשפיעו על פעולתן של עורכות הדין באופן דומה ועוד. יכולת ההכללה אפוא קיימת, אבל עדיין אין להסיק מהדברים שכל אחת מעורכות הדין פעלה כמתואר. זאת ועוד, מחקר זה גם מדגים כיצד קבוצה קטנה של נשים (אף שלא פעלו בתיאום או במשותף) הצליחה להשתלב בפרופסיה אף שחברותיה היו בעמדת נחיתות (מספרית) מובהקת, כמעטות בין רבים.

נשים במחקר הפרופסיות

מחקר ההיסטוריה של המשפט בכלל וההיסטוריה של הפרופסיה המשפטית בפרט, ובכלל זה של עורכי הדין בארץ ישראל, נמצא בתנופה.⁶ ואולם אף שמחקרים רבים עוסקים בנשים בפרופסיה המשפטית בישראל, רובם ככולם עוסקים במצבן של הנשים (מתדיינות, עורכות דין וכו') כיום ובעשורים האחרונים – בייחוד משנות השבעים, אז היה הגל השני של הפמיניזם בארץ – ועדיין חסרים מחקרים שעוסקים בתקופה שקדמה לכך, בוודאי בתקופה שטרם קום המדינה. מחקרים מעטים עסקו בהשתלבותן של נשים בפרופסיות אחרות דוגמת רפואה, כמו למשל מאמרם של אורי הולצמן ודפנה יזרעאלי שעוסק בכניסה הדיפרנציאלית של נשים להתמחויות ברפואה בישראל ובסגרגציה ובדה-סגרגציה המקצועית בהקשר זה.⁷ מחקרים אלו מסייעים ולו במעט גם למחקר של הפרופסיה המשפטית. כך למשל, אף שאת עורכי הדין אפשר לחלק לאלו העוסקים במגזר הפרטי ולאלו העוסקים במגזר הציבורי, עדיין אין מדובר בהתמחויות מובנות

5 אייל כתבן, רות הלפרין-קדרי ותמר טראו-ז'יטניצקי, עורכות הדין הראשונות בארץ ישראל, 1930-1948, תל אביב 2009.

6 ראו בייחוד Assaf Likhovski, *Law and Identity in Mandate Palestine*, Chapel Hill, N.C. 2006. על הגישות המחקריות החדשות בנושא ראו בהרחבה אצל Mitra Sharafi, 'A New History of Colonial Lawyering: Likhovski and Legal Identities in the British Empire', *Law & Social Inquiry*, 32 (2007), p. 1059

7 אורי הולצמן ודפנה יזרעאלי, 'הכניסה הדיפרנציאלית של נשים להתמחויות ברפואה בישראל', בקורת ופרשנות, 34 (תש"ס), עמ' 65-90.

שונות (שכן כל עורכי הדין כפופים לאותו נתיב הסמכה רשמי), ולכן לכאורה הדין בעניין הסרגציה המקצועית אינו רלוונטי.⁸ ובכל זאת כמו שנראה, גם בקרב עורכות הדין הראשונות נוצרה סרגציה מקצועית מגדרית מסוימת, שכן מיד לאחר קום המדינה פנו עורכות דין רבות למגזר הציבורי כדי לאפשר לעצמן קריירה לצד המחויבויות למשפחה.⁹ כמו כן קיימת אפשרות לסרגציה, כמו שטוענות בוגוש ודון-יחיא, שכן 'אפיקי הקריירה של עורכות דין מוגבלים בדרך כלל למה שנחשב לרמות הנמוכות של המקצוע'.¹⁰

מחקרים שעוסקים בנשים בפרופסיות מתמקדים בדרך כלל גם בקשר שבין ניהול קריירה ובין המחויבות למשפחה ובודקים אילו טקטיקות נשים נוקטות כדי להשתלב בפרופסיות¹¹ – בדרך כלל מדובר בניסיון להתאים לאמת המידה הגברית המאפיינת את הפרופסיה באותה נקודת זמן ולהיטמע בה בלי להיבדל.¹² אלו יידונו בהרחבה בהמשך הדברים.

ובאשר למחקר הפרופסיה המשפטית בארץ, לפחות כלפי חוץ זו נתפסת כשוויונית למדי, בעיקר בכל הנוגע לשוויון המספרי בין נשים וגברים בקרב עורכי הדין. אבל כיום המחקר מצביע גם על 'שוויון קולגיאלי' בין נשים לגברים בפרופסיה המשפטית. במילים אחרות, לפחות לכאורה מדובר במקצוע שוויוני, בייחוד על רקע מידת השתתפותן של עורכות הדין בשוק הפרטי והציבורי. וכמו שהיטיבה לנסח זאת פרנסס רדאי: 'ש תחושת שייכות וקולגיאליות בין גברים לנשים בפרופסיה, ותחושה זו עשויה לטשטש את הרגישות לאי-השוויון בפועל. יתרה מזאת, ההצלחה הבולטת של נשים לא מעטות שהגיעו לצמרת מערכת המשפט, השירות הציבורי, האוניברסיטאות והפרקטיקה המשפטית מפחיתה את המודעות לאפליה'.¹³ ואולם לצד אותו 'שוויון קולגיאלי'

8 יש לציין כי בתקופת המנדט הועלתה האפשרות למנוע נשים מלעסוק בכמה תחומי משפט. ראו כתבן והלפרין-קדרי, 'המאבק על זכותן של נשים' (לעיל הערה 2).

9 ראו בהרחבה כתבן, 'לא עוד פטרוזיליה ליפוי הסלט' (לעיל הערה 1); וראו בייחוד דפנה יזרעאלי, 'המגדור בעולם העבודה', בתוך: דפנה יזרעאלי ואחרים (עורכים), מין מגדר פוליטיקה, [תל אביב] 1999, עמ' 167, 202, 206.

10 רינה בוגוש ורחל דון-יחיא, מגדר ומשפט: אפליית נשים בבתי המשפט בישראל, ירושלים 1999, עמ' 18.

11 ראו למשל אצל יזרעאלי ואחרים, מין מגדר פוליטיקה (לעיל הערה 9).

12 שלומית בכר, עריכת דין בישראל: פמיניזציה של פרופסיה (נייר דיון 101, מכון גולדה מאיר לחקרי עבודה וחברה), תל אביב 1999, עמ' 4.

13 Frances Raday, 'Women in Law in Israel: A Study of the Relationship between Professional Integration and Feminism', *Georgia State University Law Review*, 12 (1996) pp. 525-552, 533 (בתרגום חופשי מאנגלית). חשוב גם לזכור שכניסתן של עורכות הדין לפרופסיה המשפטית בארץ ישראל לא נתקלה בהתנגדות של הגברים. הללו לא חששו מהצפה 'נשית' של המקצוע, ואף תמכו במידה רבה במאבק הנשים נגד הבריטים על הזכות לשמש כעורכות דין, שכן מאבק זה נתפס כמאבק לאומי-ציוני. כמוכן זה תחושת השותפות והקולגיאליות כבר החלה בשנות העשרים של המאה העשרים ונמשכת לכאורה גם כיום. לעניין זה ראו אצל כתבן והלפרין-קדרי, 'המאבק על זכותן של נשים' (לעיל הערה 2).

מחקרים חושפים גם פערי שכר ודרגה ואפילו סמויות וגלויות בין גברים לנשים בפרופסיה המשפטית.¹⁴

לטענתי, אחת הטקטיקות להשתלבות בפרופסיה (או לחלופין אחת התוצאות שלה) היא היעלמו של 'הקול השונה' שאולי ניתן היה לצפות שנשים (משפטניות) יביאו עמן למערכת המשפט.¹⁵ נראה כי הסיבה להיעדרו של קול כזה הוא ניסיון של הנשים להידמות לגברים המשפטנים: בחירותיהן הן בעצם תוצר של הבניה תרבותית ומטרתן לאפשר להן להתקדם בפרופסיה. כלומר, לשוויון לכאורה בפרופסיה המשפטית יש מחיר. נראה אפוא שלפחות חלק מאותו שוויון מגדרי (לכאורה) בפרופסיה וחלק מהיעדרו של הקול האחר ניתן לייחס לימים שבהם 42 עורכות הדין הראשונות התלבטו בשאלה איזה מקצוע ללמוד. אותן ראשונות הציבו את היסודות לשוויון המספרי וכן את הבסיס להשתתפותן המלאה של משפטניות במגזר המשפטי הפרטי והציבורי.¹⁶ כמו שאראה, כחלוצות במקצוע הן אימצו לעצמן מגוון של דפוסי פעולה והתנהגות שבהקשרים רבים מיושמים גם כיום ומבליטים את השוויון לכאורה, אבל בעצם הם הליך התאמה שהוביל להיטמעות בפרופסיה. המשפטניות הראשונות (גם אם לא כולן) אימצו מודלים גבריים, ובכך בנו מסד לנשים שבאו אחריהן ונכנסו לנעליהן הגבריות.¹⁷ במילים אחרות, עצם קבלתן של הראשונות כשוות הכתיב בעצם את התנהלותן במקצוע גם כיום. עם זאת, הממצאים לא רק יאששו את הטענות בדבר שוויון לכאורה, ניסיון להתרחק מזיהוי נשי והיאלמו של הקול הנשי, אלא גם יחשפו את האפשרות שאחדות מעורכות הדין הראשונות עשו מעשים שלפחות כיום נדמים פמיניסטיים, אבל בעצם נועדו להעמידן בשורה אחת עם הגברים.¹⁸

- 14 שם; נלי אליאס ומיכל שטראי, עורכות דין שוות פחות: דפוסי ריבוד ואי-שוויון במקצוע עריכת הדין בישראל (נייר דיון 95, מכון גולדה מאיר לחקרי עבודה וחברה), תל אביב 1998; ראו גם בוגוש ודון-יחיא, מגדר ומשפט (לעיל הערה 10); ראו בייחוד Dalia Rachman-Moore, Tamar Almor & Meir Kogman, 'Equal Investments, Different Rewards: Gender Inequalities among Israeli Lawyers', *International Journal of the Legal Profession*, 13 (2006), p. 189 באחד המחקרים נבחנו הסוגיות המגדריות-פרופסיונליות גם בדיעבד, עד לשנת 1972; בכך, עריכת דין בישראל (לעיל הערה 12), מבססת את מחקרה על מפקדי אוכלוסין מן השנים 1972, 1983, 1995; כן ראו צבי יוגב, סקר אוכלוסיית עורכי-הדין בישראל 1970-1971, תל אביב 1971. מחקר זה מציג נתונים כגון גיל ומגדר של עורכי הדין, רקע ומוצא, מניעים לבחירת קריירה או מגדר ורמת הכנסה.
- 15 ראו בוגוש ודון-יחיא, מגדר ומשפט (לעיל הערה 10); ובייחוד אצל קרול גיליגן, בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה, תל אביב 1995.
- 16 בענין זה ראו כתבן, 'לא עוד פטרוזיליה ליפוי הסלט' (לעיל הערה 1).
- 17 והשוו Carrie Menkel-Meadow, 'The Comparative Sociology of Women Lawyers: The "Feminization" of the Legal Profession', *Institute for Social Science Research, Volume III, 1986-1987 – Women at Work: The Conference Papers, May 1987*. Paper 4, 1.5.1987: <http://repositories.cdlib.org/issr/volume3/4>
- 18 בענין טענה זו ראו בייחוד אצל דפנה יזרעאלי, 'המגדור בעולם העבודה' (לעיל הערה 9), עמ' 167.

כדי לנסות ולפענח את המציאות הארץ-ישראלית בהקשר של השתלבות הנשים בפרופסיה המשפטית ברחבי העולם, נעשה שימוש במקורות נוספים, ואלה יוצגו בהמשך המאמר.¹⁹ עם זאת, לעתים נקודות הדמיון הן זניחות, בייחוד מכיוון שהמציאות הפוליטית, החברתית והדמוגרפית בארץ ישראל הייתה שונה במידה ניכרת מזו שבמדינות אחרות. זאת ועוד, ההתפתחויות בפרופסיה המשפטית התרחשו בתקופות שונות, וגם מבנה הפרופסיה המשפטית היה אחר. כך למשל אף שבמקומות רבים בעולם גברים התנגדו בדרך כלל להצטרפותן של נשים לשדה המשפט (כעורכות דין ובוודאי כשופטות), בארץ לא ניכרה התנגדות כזאת, לפחות לא של עורכי הדין היהודים, שביקשו להציג מידה רבה של קולגיאליזם, ובעיקר הישענות על אתוס השוויון הציוני אל מול הערבים והבריטים בארץ ישראל. במובן זה, ובמובחן ממדינות רבות אחרות בעולם, כאן 'דילגו' החלוצות בתחום המשפט על המאבק לשוויון ועל ההתנגדות מתוך הפרופסיה עצמה.²⁰ ואולם לרשותנו עומדת מקבילה אחת טובה – השתלבות הנשים בפרופסיה המשפט באנגליה. באנגליה המגבלות הפורמליות הנוגעות להשתלבות נשים בפרופסיה הוסרו בשנת 1919, כעשר שנים לפני הסרתן בארץ ישראל. במובן זה מדובר בתקופה קרובה. לא זו בלבד, אלא שהפרופסיה המשפטית בארץ נשענה גם על המשפט האנגלי: בארץ פעלו שופטים בריטים, ועורכי הדין למדו והתחנכו על ברכי המשפט האנגלי, ובכלל זה אחדות מעורכות הדין הראשונות. ואכן, באשר להשתלבותן של הנשים בפרופסיה באנגליה, כמו שמציינים סומרלנד וסנדרסון, בתחילה רק עורכות דין בעלות 'קשרים', ובייחוד קשרי משפחה, הצליחו להשתלב בתחום. מקצתן מצאו גם פתרון לקיום המשפחה במקביל לקריירה משפטית באמצעות עבודה במסגרת המשפחתית. אחדות מעורכות הדין באותה תקופה סברו אפוא כי אין כל הבדל בינן ובין הגברים, ותפיסה זו הובילה לידי הניסיון להידמות להם במובן של אימוץ דרכי פעולתם בפרופסיה. תפיסה זו גם הביאה לידי מיעוט הנישואים בקרב עורכות הדין. השניים גם מציינים כי למרות כל זאת, עורכות הדין הראשונות באנגליה מצאו עצמן משרתות את 'השוק הנשי', ובדרך זו נוצר בידול תעסוקתי. גם אגודת עורכות הדין שהוקמה (אמנם רק בשנת 1969) נועדה לשמש 'מועדון חברתי' בלבד, ולא להשמיע 'קול אחר' בפרופסיה.²¹ כמו שאבקש להראות, דינמיקה דומה, כמעט זהה, התפתחה גם בארץ ישראל ומאוחר יותר במדינת ישראל.

19 בהקשר זה חשוב בעיקר לציין את הספר המקיף Ulrike Schultz & Gisela Shaw (eds.), *Women in the World's Legal Professions*, Oxford and Portland, Oregon 2003 וכן את הספר

Mary Jane Mossman, *The First Women Lawyers*, Oxford 2006

20 ואולם עדיין היה עליהן להיאבק עם הבריטים בעניין זה.

21 Hilary Sommerland & Peter Sanderson, *Gender, Choice and Commitment: Women Solicitors in England and Wales and the Struggle for Equal Status*, Hampshire, England 1998, pp. 80-83

עורכות הדין הראשונות: מאפיינים כלליים

עוד טרם הדיון עצמו חשוב להציג כמה נתונים 'דמוגרפיים' על עורכות הדין הראשונות. הדברים חשובים בעיקר כדי להבין שעורכות הדין הראשונות אינן בהכרח חלק מקבוצה מונוליטית²² מבחינת הגיל, ארצות המוצא, החינוך המשפטי וכן הלאה.²³ ראשית ניתן להבחין בארבע ארצות מוצא עיקריות שבהן גדלו ובגרו עורכות הדין הראשונות: פולין, רוסיה, גרמניה וארץ ישראל.²⁴ רוב עורכות הדין הראשונות לא היו ילידות ארץ ישראל, ורובן המוחלט של העולות (מחצית מעורכות הדין) היו יוצאות מזרח אירופה. 15 מכלל עורכות הדין הראשונות עלו ארצה בצעירותן (עד גיל 18 או עם סיום התיכון), עוד טרם למדו משפטים; כשליש עלו כמשפטניות – אם מיד לאחר לימודיהן ואם לאחר שעסקו במשפטים בארצות מוצאן.²⁵ מחצית מעורכות הדין הראשונות למדו בארץ, ובמובן זה הידע שרכשו היה ידע 'אנגלי' בעיקרו,²⁶ אך נדמה כי זה המאפיין המונוליטי היחיד הקשור בעורכות הדין הראשונות. עם זה חשוב לזכור כי גם אלו שלמדו בבית הספר למשפט המנדטורי לא היו בהכרח ילידות הארץ, ומקצתן עלו סמוך לתחילת לימודיהן.

קריירה ומשפחה: מודלים של התמודדות

שילוב בין העשייה המקצועית לעשייה המשפחתית הוא אולי המשוכה הראשונה והמרכזית בכל הקשור להתמודדותן של נשים בפרופסיה, וכיום המחקר עוסק רבות בהתמודדות הכפולה, או האתגר הכפול, שבשילוב זה. מכוח ההבניה החברתית האישה

22 על העובדה שאף שנדמה שמדובר בקבוצה הומוגנית של נשים, לאמתו של דבר אין הדבר כך ומדובר בקבוצה מרקעית תרבותיים (במובן הרחב) שונים, ראו אצל טליה בבקוף-קמחי, 'אמהות בעידן ההיי-טק: השפעת הבדלי תרבות על שילוב העבודה וחיי משפחה', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2004, עמ' 22. חשוב לומר שאחדות מעורכות הדין היו נשות האליטה, ואחרות עולות חדשות (משכילות) ממזרח אירופה ומערבה. עם זאת בשנים הרלוונטיות נהפכו כולן ל'אזרחיות', בורגניות, תושבות הערים הגדולות.

23 גם במקרה זה הנתונים מתבססים על עורכות הדין שניתן היה לאתר מידע עליהן.
24 פירוט ארצות המוצא: 8 ארץ ישראל; 8 רוסיה; 7 פולין; 2 רומניה; 3 ליטא; 1 בולגריה; 6 גרמניה; 2 ארצות הברית; 1 בריטניה; 1 אוסטרליה; 3 לא ידוע.

25 יתרה מזאת, מקצתן למדו משפטים במדינה שלא הייתה מדינת מוצאן ורק אז עלו ארצה, ולעתים אף לאחר שהחלו בקריירה משפטית. כמחצית מהן עלו ארצה בשנות השלושים. הסיבה העיקרית לעלייה הייתה התגברות האנטישמיות וחוקיקת חוקי הגזע שאסרו על היהודים לעסוק במלאכות שונות, לרבות מקצועות חופשיים.

26 מן הנתונים עולה כי מחציתן (21) למדו בבית הספר למשפט בארץ ישראל, 6 בבריטניה, 4 בצרפת, 3 בגרמניה, 2 בפולין, והשאר באוסטריה, ליטא, שווייץ, ארצות הברית, בולגריה ואיטליה (משפטניות אחת בכל מדינה). כלומר, מבחינת התרבות המשפטית ניתן לומר ש-27 מעורכות הדין הראשונות חונכו על ברכי המשפט האנגלי או במוסדות הקשורים בו. לעניין בית הספר למשפט ראו אסף לחובסקי, 'תדמיות קולוניאליות ומשפט אנגלי בבית המשפט העליון של ארץ ישראל', זמנים, 56 (1996), עמ' 86.

נדרשת מצד אחד להקים משפחה ולדאוג לה, ומן הצד האחר להיענות לדרישות הקריירה הבלתי מתפשרות, במערך של מסרים כפולים שמחייב דרכי התמודדות שונות. כך למשל נתונים מצביעים על הפגיעה ביכולת ההשתכרות של אימהות עובדות.²⁷ כאמור, למרות הקולגיאיות הפרופסיונלית גם כיום קיים פער בין עורכות דין לעורכי דין, למשל בתנאי שכר. נשאלת אפוא השאלה מה הייתה עמדתן של עורכות הדין הראשונות בסוגיה זו? אילו טקטיקות הן נקטו כדי לצמצם את שונותן מהגברים, בעיקר בתקופה שבה נשים נתפסו כמי שמחויבות בטיפול במשפחה?²⁸ והאם כבר בנקודת הפתיחה, עם תחילת עבודתן של עורכות הדין הראשונות, נוצר פער בין נשים לגברים?

בתקופת המנדט נתפסה חובתה של האישה/האם כחובה לאומית.²⁹ גם החברה בארץ ישראל, שכחלק מתפיסת הציונות היה מקובל לראותה כשוויונית, נהגה בשיטה של 'שוויון על תנאי'.³⁰ את המקור לכך ניתן לאתר כבר אצל הרצל בחזונו האוטופי.³¹ השאלה בהקשר זה היא מה באשר לעורכות הדין הראשונות?

27 ראו אצל רות הלפרין-קדרי, 'מזונות אישה: מתפישה של שונות לתפישה של (אי-)שוויון', **משפט וממשל**, ז, 2 (2004), עמ' 767-811, 780. וראו בייחוד אצל Cynthia Fuchs Epstein, *Women in Law*, New York 1981, p. 265

28 השילוב בין משפחה לקריירה אינו מעמיד בדרך כלל דיילמה בקרב גברים, שכן ההבניה החברתית מכתיבה נשים אחראיות על המשפחה. ולעניין זה ראו Deborah L. Rhode, 'Gender and the Profession: An American Perspective', in Schultz & Shaw (eds.), *Women in the World's Legal Professions* (above f. 19), pp. 3-21, 14 של נשים הוא שהן מועצבות כך שיתאימו את העבודה לחיי המשפחה, ולא להיפך' (בבקוף-קמחי, 'אמהות בעידן ההיי-טק' [לעיל הערה 22], עמ' 28).

29 עם זאת אין מדובר בתפיסה מונוליטית שרווחה ביישוב. ראו במאמרה של תמי רזי, "ראויה המשפחה שיבונה מחדש": תפישות של המשפחה היהודית העירונית בתקופת המנדט', בתוך: אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי (עורכים), **חוקה אחת ומשפט אחד לאישה ולאיש: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט**, בהכנה.

30 כך למשל שוויון שלא בא על חשבון הגברים או על חשבון העניין הלאומי, ראו אצל כתבן, 'לא עוד פטרוזיליה ליפוי הסלט' (לעיל הערה 1). לרקע כללי (לעניין נשות הפועלים) ראו אצל דבורה ברנשטיין, "בין האשה-האדם ובין אשת-הבית": אשה ומשפחה בציבור הפועלים היהודי העירוני בתקופת היישוב", בתוך: אורי רם (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל אביב 1993, עמ' 83. וראו גם בת-שבע מרגלית-שטרן, **גאולה בכבלים: תנועת הפועלות הארץ-ישראלית 1939-1920**, ירושלים 2006, עמ' 202.

31 הרצל תיאר בחזונו נשים שעוסקות בארץ האוטופית במקצועות מגוונים, אבל הסביר כי מקומן של הנשים בבית. לעומת הגברים, שמעמדם עתיד היה להשתפר עם עלייתם, ובכלל זה מעמדם המקצועי, הנשים הוצגו כמשוללות הזכויות שניתנו להן בגולה: 'לדעתנו אנו מקום-גידולה של הנערה הוא לימין אמה, גם אם למדה משהו חשוב ונחוץ ועליה למלא חובתה בחברה החדשה'. תאודור הרצל, **החזון: אלטנזילנד (תל אביב)**, ירושלים תש"ך, עמ' 245. והשוו לאמור אצל סימון דה בובואר: 'המפעלים, המשרדים והאוניברסיטאות נפתחים אמנם לפני הנשים, אך יחד עם זאת רווחת עדיין הדעה שהנישואים הם הקריירה המכובדת ביותר בשביל האישה...' (המין השני, א, תל אביב תשס"א, עמ' 199). סייג לכך הוא כשהאישה 'רווקה מזדקנת', אז רצוי שתשרת את החברה בעבודה.

בכל הנוגע לחיי המשפחה של עורכות הדין הראשונות, התמונה המצטיירת מעלה מתח בין הניסיון לנהל קריירה ובין גידול המשפחה. מהמחקר עולה שכבר בזמן הלימודים והבחינות נאלצו אחדות מעורכות הדין לעתיד להתמודד עם קידום הקריירה המשפטית לצד הטיפול במשפחה.³² בדומה למה שנמצא במחקר המשווה,³³ גם כאן בולטת התלבטותן של כמה מעורכות הדין האימהות בשאלת האיזון הראוי. כך למשל סיפרה השופטת מרים בן-פורת, עם היכנסה לתפקיד ממלא מקום נשיא בית המשפט העליון: 'גידלתי בת אחת [...] יכולתי לבלות בקרבם יותר זמן. יכולתי להיות בעלת-בית טובה יותר, להתמסר יותר [...] החובה עומדת אצלי לפני התענוג [...]';³⁴ לאה וינברג-אזולאי הצטערה בדיעבד שלא הייתה די בבית עם ילדיה: 'חייה של אישה ואם עובדת אינם פשוטים', העידה על עצמה. ילדיה מעידים כי נוכחותה בבית חסרה להם, ואף סיפרו על מעשים קיצוניים שעשו כדי להשאירה שם.³⁵ השופטת חנה אבנור סיפרה על עצמה ועל עורכת הדין מינה שמיר כי היו מגיעות לעבודה, גם כשהילדים היו חולים, רק כדי שלא יגידו שהן נעדרות משום היותן נשים ואימהות.³⁶ אבנור עצמה עבדה במשרד עד היום האחרון בחודש התשיעי להריונה.³⁷ הניסיון לנווט בין משפחה לקריירה תובענית הוביל לא פעם לגירושים, והדוגמה המובהקת ביותר היא אולי זו של עורכת הדין נעה

- 32 כך למשל דחו כמה מועמדות את הבחינות והציגו אישורים רפואיים. מרגרתה שינפלד הייתה מטופלת בילדה ופנתה למועצה המשפטית בזה הלשון: Should consider the ill-health [...] of a child adequate reason for a mother to interrupt her service [...] (להלן א"מ) L.B. 1358; גם כיום עורכות הדין לא תמיד מודות בגלוי בקשיי ההתמודדות הכפולה: 'הן [הנשים עורכות הדין] אמנם לא ציינו במפורש את הקשיים לשלב בין קריירה בעריכת-דין לבין משפחה וטיפול בילדים, אולם קשיים אלה עולים בעקיפין מתוך הדיבורים על העייפות והלחץ בעבודה!...' אליאס ושטראי, *עורכות דין שוות פחות* (לעיל הערה 14), עמ' 26.
- 33 ראו למשל Virginia G. Drachman, McKenzie Leiper, *Bar Codes* (above f. 4) and 'My "Partner" in Law and Life: Marriage in the Lives of Women Lawyers in late 19th and Early 20th Century America', *Law and Social Inquiry* 14 (1989), pp. 221-251
- 34 צביה כהן, 'רציתי בכס המשפט, כדי לראות את שני הצדדים של המטבע', *נעמת* (דצמבר 1983), עמ' 8, 9-3.
- 35 אתי בורשטין (עורכת), *בדרכה של לאה וינברג לבית אזולאי*, ירושלים 2001, וריאיון עם וינברג-אזולאי, 2.11.2004. ילדיה מספרים 'כי למרות תדמיתה הקשוחה הייתה מאד רגישה לילדיה, הייתה מתקשרת מספר פעמים ביום בכדי לדרוש בשלומם ודאגה לרווחתם, עם זאת מהשיחות בבית הם זוכרים יותר "טיעונים משפטיים" מאשר שיחה משפחתית ידידותית'. בספר שנכתב לכבודה מציינת לאה כי היא 'כחלה לומר שמצאה את המקצוע שהתאים לה ביותר וכי ילדיה הם חייה'. וינברג-אזולאי הקפידה מאוד בנושא הלימודים, וכשהייתה חוזרת מן המשרד נהגה להוציא את מחברותיהם של ילדיה, שכבר ישנו, ולעבור עליהן. היא אף זוכרת מקרה שבו העירה את אחד מבניה בכדי שיעשה שוב את שיעורי הבית.
- 36 יעל שמיר-דרייבר וסילביה מיטל, *זכות ראשונות: פרשת חייה של מינה שמיר, 1914-1996*, תל אביב 2003.
- 37 חנה אבנור, *לבדי בדרך*, תל אביב 2001, עמ' 96.

קראוזה, שנישאה בשנת 1936 ליוסף שדמון, שעסק, כמוה, במשפטים. לשניים נולדו בת וכן, ובניסיונם לשרוד ולעבוד, לא היו השניים פנויים זה לזה ואף לא לילדיהם, עד שהתגרשו. הניסיון הבלתי פוסק להידמות לגברים בכל היבט גבה אפוא את המחיר בהקשר המשפחתי, וגם נשים שלא התגרשו דיווחו על מתחים וחיכוכים.³⁸ בעניין זה הנתונים מדברים בעד עצמם: בכל הנוגע למצבן המשפחתי של עורכות הדין שבמחקר, 31 היו נשואות (או אלמנות) (כ-74%); 3 רווקות (כ-7%); 8 גרושות (וגרושות שנישאו בשנית) (כ-19%). עם זאת, למרות שיעור הגירושים הגבוה יחסית, ייתכן שאפילו היה מדובר ב'הצלחה' בהשוואה לשיעורי הגירושים בתל אביב (1943), שעמד על 37.39%³⁹ ובכל זאת, אם להשוות לנתונים הכלליים של האוכלוסייה היהודית בשנת 1951, מדובר בשיעור גירושים גבוה.⁴⁰

נראה כי עורכות הדין היו מודעות גם לקשר שבין מספר הילדים ובין ההתקדמות במקצוע, וכך סיפרה לימים אבנור:

כאשר אני מנסה למצוא את הסיבה לעובדה שהיום לא קיימת אפליה בין נשים לגברים במקצוע המשפטי [...] אני מגיעה למסקנה כי גורם חשוב בשוויון זה הוא בעבודתנו, המשפטניות הראשונות בשירות הציבורי. בכך אני מסכימה עם סימון דה בובואר: החברה היא שיוצרת את האפליה, אך אנו יצרנו מלכתחילה תנאים חברתיים של שוויון, מבלי שנמנענו מללדת ילדים! בדורי היו מעט משפטניות עם שלושה ילדים (לפי זיכרוני לאה וינברג ואנוכי בלבד). אני חשתי אז כי לא אצליח גם לגדל ילדים ולחיות במשפחה, וגם להתקדם במקצוע.⁴¹

38 שם, שם.

39 תמי רזי, ילדי ההפקר: החצר האחורית של תל-אביב המנדטורית, תל אביב 2009, עמ' 68-69, 82-83. עם זאת יש מקום לסייג את הממצאים, שכן מחקרנו עוסק בתקופה מוקדמת יותר (שנות השלושים והארבעים). באותה תקופה היו גם עולים רבים שנישאו נישואים פיקטיביים במטרה לעלות לארץ, ולאחר מכן התגרשו – עובדה ששינתה את הנתונים האמתיים בהקשר זה.

40 עורכות הדין הראשונות נולדו בשנים 1885-1924, אם כי רובן ילידות 1904-1923. בשנת 1951 היו אפוא רובן בנות 28-47. לפי נתוני השנתון הסטטיסטי לישראל 2 (תשי"א), לוח 3, בטווח הגילאים 30-44 היו 2,121 גרושות מתוך 91,125 נשים יהודיות (כ-2.3%). גם אם נוסף לנתון זה גרושות מבוגרות וצעירות יותר, אין ספק ששיעור הגרושות בקרב עורכות הדין הראשונות (19%) גדול בהרבה. עם זאת, נתון זה אינו מתייחס ליישוב הציוני בארץ ישראל או החברה האזרחית בתקופת המנדט, אלא כולל גם את היישוב הישן וגם את העולים החדשים, שלאחר קום המדינה הגיעו בהמוניהם; על התלבטויותיהן של עורכות הדין הראשונות בארצות הברית בעניין השילוב בין קריירה למשפחה השוו 98 p. Virginia G. Drachman, *Sisters in Law*, Cambridge, Ma 1998. בשנת 1890 הראה סקר ש-21% מעורכות הדין העוסקות במשפטים היו נשואות, ו-14% אלמנות או גרושות. עם זאת המדגם כלל את כל הנשים בכל הגילאים. נמצא כי בשנת 1890 51% מ-120 עורכות הדין ותלמידות המשפטים היו נשואות (שם, עמ' 100).

41 אבנור, לבדי בדרך (לעיל הערה 37), עמ' 237.

המספרים עם זאת שונים מעט מהמתואר. לא כל המשפטניות ילדו ילדים. מתוך 39 הנשים שנישאו (ובכלל זה הנשים שהתגרשו), לשש לא היו ילדים כלל; ל-11 ילד אחד בלבד; לעשר – שני ילדים; לשלוש – שלושה, ולאחת – ארבעה ילדים.⁴² הממוצע בקרב הנשים שילדו עומד על 1.76 ילדים. אם ניקח בחשבון גם את הנשים הנשואות שלא ילדו, יהיה הממוצע 1.4 ילדים. לפחות כמה עורכות דין העידו כי מספר הילדים לא היה מקרי, אלא תוצאה של בחירה מכוונת שהייתה קשורה בדרך ניהול הקריירה: חמדה נופך-מוזס למשל לא מיהרה ללדת מיד לאחר נישואיה, ו'כקרייריסטית מוצהרת המתינה חמש שנים, ורק אז ילדה את בנה בכורה [...] לאחר חמש שנים נוספות, את בנה השני';⁴³ ויקטוריה אוסטובסקי-כהן נישאה כשהייתה בת 24, אך משום שהייתה עסוקה בעבודתה ילדה רק כעבור עשר שנים את בתה היחידה.⁴⁴

האם היו נתונים אלה יחודיים לעורכות הדין הראשונות, או שמא כך היה מקובל ביישוב היהודי (החדש) בארץ ישראל באותה תקופה? ראשית יש לזכור כי אף שמדובר במדגם קטן יחסית, בהקשר זה יש להשוות את הנתונים ה'דמוגרפיים' הללו לא לכלל האוכלוסייה, אלא לקבוצה המשקפת קרוב ככל האפשר את היישוב החדש, כמו למשל זו שבאה לידי ביטוי בחיבורו של פרופ' רוברטו בקי, סטטיסטיקאי ודמוגרף, שבשנת 1943 בחן את סוגיית 'הרבוי הטבעי בארץ ישראל ועתידו של הישוב'.⁴⁵ בקי ערך את הסקר בחיפה, מן הטעם שעריר זו מייצגת את 'הישוב האירופאי החדש', ואלה הנתונים שהעלה: בקרב 14% מהאוכלוסייה – שלושה ילדים או יותר; 26% – שני ילדים; 46% – ילד אחד; 14% – אינן מולידות כלל. ובממוצע – 1.8 ילדים למשפחה. ממוצע זה כמעט זהה לנתונין של עורכות הדין הראשונות (1.76 ילדים למשפחה). עם זה נראה כי מצד אחד שיעורן של עורכות הדין שבחרו שלא להביא ילדים גדול מן הממוצע ביישוב החדש, ומן הצד האחר גם שיעורן של עורכות הדין שילדו שני ילדים גבוה מזה שביישוב החדש. מעניין לשים לב לנתון הכמעט זהה בנוגע לשיעור הנמוך של הנשים שילדו שלושה ילדים או יותר. בקי עומד על נתון זה (ביחס ליישוב החדש) ומספק כמה הסברים

42 לעוד שתיים היו ילדים, אך מספרם אינו ידוע, ובנוגע לשש עורכות דין אין מידע. כאמור, שלוש עורכות דין לא נישאו ולא הביאו ילדים מעולם.

43 ראו אצל כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יטניצקי, עורכות הדין הראשונות (לעיל הערה 5), עמ' 17-18. על דחיית הנישואים והלידה לגיל מאוחר יותר כטקטיקה להתבססות בעבודה ראו אצל בבקוף-קמחי, 'אמהות בעידן ההיי-טק' (לעיל הערה 22), עמ' 18.

44 בנוגע לדפוס זה (דחייה של הולדת הילדים) אין ברשותי נתונים מדויקים, אך מסתמן שזה היה אחד האמצעים להתמודד עם השילוב בין המשפחה לקריירה. לנתונים משנות השבעים והתשעים ראו אצל שלומית בכר: 'התמסרות לקריירה משמעותה דחייה בגיל הבאת ילדים לעולם. בשנת 1972, ל-35.7% מקרב עורכות-הדין עד גיל 34 לא היו כלל ילדים ואילו בשנת 1995, שיעור הנשים ללא ילדים בקבוצת גיל זו עלה ל-43.3%' (שלומית בכר, 'אל תסתכל בפרופסיה אלא במה שיש בה: הפמיניזציה של עריכת-דין כמשל', מפנה, 44 (2005), עמ' 44.

45 הארכיון הצינוני המרכזי (להלן אצ"מ) J1/3717/1, ר' בקי, הרבוי הטבעי בא"י ועתידו של הישוב, ירושלים 1943.

משלימים לתופעת 'מיעוט הילודה' – שניים מהם רלוונטיים גם בנוגע לעורכות הדין הראשונות:

נוסף לזה שוררת אצלנו הדעה שהילד הוא המרכז בחיי המשפחה והדרישות לחינוכו הן כה מוגזמות עד שאין בידי ההורים האפשרות לטפל ביותר מילד אחד או שנים. ומי שאינו נוהג לפי שיטה זו וממשיך להוליד 3, 4 או יותר ילדים, נחשב לפחות ללא מודרני, אם להתבטא באופן העדין ביותר [...] ; לא נמצאה עדיין שיטה המרשה לעובדות הנשואות לשלב ולהשלים את חובת העבודה עם חובת האמהות.⁴⁶

אפשר לסכם שבכל הקשור לנישואים וילודה, עורכות הדין הראשונות לא היו שונות מכלל היישוב החדש האזרחי המודרני.⁴⁷

ומה באשר לימינו? בשנות השבעים רווח מודל נוסף כדי להתמודד עם המתח שבין משפחה לקריירה משפטית – הימנעות מנישואים על רקע ההבנה של עורכות הדין שסטטוס הנישואים עשוי לעכב את התפתחותן המקצועית.⁴⁸ בקרב עורכות הדין הראשונות עמד שיעור הרווקות על 7%, בשנת 1972 עמד שיעור עורכות הדין הרווקות – על 30.5%, ובשנת 1995 על 35.8%. כלומר, עורכות הדין הראשונות לא אימצו דפוס של הימנעות מנישואים. ובכל הנוגע לשיעור הילודה – בכך מציגה נתונים משנות השבעים, השמונים והתשעים: 'אם בשנים 1972 ו-1983 לשליש מן הנשים עד גיל 34 היה ילד אחד, ב-1995 שיעורן ירד ל-26.3%. מספר הילדים הממוצע לאישה ב-1972 עמד על 1.2 [...], ב-1983 על 1.7 [...] נתונים אלה נמוכים בהשוואה לאוכלוסיה הכללית (ממוצע של 2.58 לשנת 1996 [...]).'⁴⁹ כאמור, נתון זה דומה לזה שנמצא בקרב עורכות הדין הראשונות. כדי לתמוך בין קריירה למשפחה נקטו אחדות מעורכות הדין הראשונות דפוס של 'צמצום הקריירה',⁵⁰ כלומר היו שבחרו להעדיף את חיי המשפחה על פני הקריירה.

46 ש.ם.

47 על החברה האזרחית בתקופת היישוב ראו למשל אצל דבורה ברנשטיין, נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל אביב המנדטורית, ירושלים 2008; ביחס לנשים עובדות/פועלות, ראו דבורה ברנשטיין, 'מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות ביישוב העירוני בשנות העשרים והשלושים', קתדרה, 34 (1985), עמ' 115.

48 בכך, עריכת דין בישראל (לעיל הערה 12), עמ' 25.

49 בכך, 'אל תסתכל בפרופסיה' (לעיל הערה 44), עמ' 44. השוו לנתונים משנת 1998, אך בחלוקה לפי סוג העיסוק המשפטי (פרטי/ציבורי): 'לגבי מספר ילדים, נמצא כי לגברים בשני הסקטורים ולנשים בסקטור הציבורי יש מספר דומה של ילדים (2.3 בממוצע) ואילו בקרב הנשים בסקטור הפרטי בולט מספר הילדים הקטן יחסית (1.7 בממוצע)'. אליאס ושטראי, עורכות דין שוות פחות (לעיל הערה 14), עמ' 13.

50 והשוו הולצמן ויורעאלי, 'הכניסה הדיפרנציאלית של נשים' (לעיל הערה 7), עמ' 68: 'נשים בכלל נוטות לקבל החלטות הנוגעות לקריירה שלהן תוך שאיפה לאיזון בין תפקידיהן המקצועיים לאלה הביתיים'.

חנה קסל-כרוך, למשל, עבדה כעורכת הדין של רכבת ישראל. בנה מספר כי חזרה לביתה לכל המאוחר בשעה 14:00, הייתה שכירה ולא אשת קריירה ושמחה להגיע הביתה בזמן שהילדים חזרו;⁵¹ את חיי המשפחה של עורכת הדין רות סטנר בנה מתאר כך: 'אנשי משפחה. למרות הקריירה, שניהם היו חוזרים לארוחת צהריים וערב לביתם. הם אהבו את המקצוע, אך לא ראו בו את כל עולמם ומצאו זמן לעצמם, למשפחתם ולתחביביהם';⁵² עורכת הדין אתל סמואלס למשל האמינה שתפקידה העיקרי להיות בבית עם ילדיה ואף הטיפה לכך בכמה הזדמנויות.⁵³

אחרות נקטו דפוס של שינוי דפוס הקריירה – מפרטי לציבורי⁵⁴ – דגם שהתאפשר רק לאחר קום המדינה. 18 עורכות דין השתלבו בפרקטיקה הציבורית (משרד המשפטים, פרקליטויות ותפקידי שיפוט, וכן תפקידים של ייעוץ משפטי בעיקר במגזר הציבורי – עיריית ירושלים, רכבת ישראל או משרד החינוך); ארבע מילאו תפקידים לא משפטיים, מקצתם בכירים מאוד, במוסדות ציבור.⁵⁵ מספרן הרב של עורכות הדין שעברו לאחר קום המדינה מהפרקטיקה הפרטית לפרקטיקה הציבורית נבע אולי מהניסיון לתמרן בין עבודה למשפחה. אין זאת אומרת שהעבודה במגזר הציבורי לא הייתה תובענית, אבל עורכות הדין היו מודעות לעובדה שבמובנים רבים לחץ העבודה יהיה פחות. עבודה במגזר הציבורי נתפסה כמאפשרת קריירה לצד משפחה, וכך סיפרה אבנור: ' [...] רציתי לעבוד בשירות הציבורי. עבדו שם עד השעה ארבע אחרי הצהריים, וזה התאים לי שהרי הייתי מטופלת בילדה קטנה [...]'.⁵⁶ דוגמה אחרת היא לובה פורטונה. פורטונה החלה לעבוד כסגנית פרקליטת המחוז בחיפה בשנת 1951. בשנת 1952, לאחר שילדה תאומים, החליטה לפרוש מהעבודה הציבורית ופתחה משרד פרטי, שבמסגרתו ייצגה את כל מי שביקש עזרה, גם אם לא יכול לשלם לה. בשנת 1954 מצאה את דרכה חזרה לעבודה הציבורית.⁵⁷

51 ריאיון עם בנה. ראו אצל כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יטניצקי, עורכות הדין הראשונות (לעיל הערה 5), עמ' 48. מכיוון שעשתה את מלאכתה בנאמנות, ביעילות ובזריזות, סיכמה עם הרכבת שאף שהיא מועסקת במשרה מלאה, היא יכולה לסיים את יום העבודה בשעה שתחפוץ. הנהלת הרכבת הייתה מרוצה ממנה, אף שהיא עצמה לא אהבה את המקצוע. היא המשיכה לעבוד כי במשפחתה היה מובן מאילו שהיא צריכה להתפרנס.

52 ריאיון עם בנה, שם, עמ' 53.

53 ריאיון עם בתה, שם, עמ' 91.

54 ראו אצל אליאס ושתראי, עורכות דין שוות פחות (לעיל הערה 14), עמ' 8.

55 חנה שצקס עבדה כמזכירתו של יצחק אולשן, נשיא בית המשפט העליון; לברון נתמנתה לעוזרת האישיית של יוסף שפרינצק, לימים יושב ראש הכנסת; ורונה גוטמן נתמנתה לימים למנכ"ל משרד מבקר המדינה.

56 אבנור, לבדי בדרך (לעיל הערה 37), עמ' 81.

57 ריאיון עם בנה. ראו אצל כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יטניצקי, עורכות הדין הראשונות (לעיל הערה 5), עמ' 70.

דפוס קריירה אחר היה הקמת משרדים משותפים עם בעלים שעסקו אף הם בעריכת דין (גם לפני קום המדינה). גינצברג סיפרה פעם כי היא 'מעורכות הדין היחידות שלא נישאו לעורך דין'.⁵⁸ אולי התיאור מופרז מעט, אבל 12 מעורכות הדין הראשונות, שבנוגע להן יש בידינו מידע, נישאו לעורכי דין, ולפחות שמונה מהן הקימו בשלב זה או אחר שותפות עם בעליהן,⁵⁹ אולי בהיעדר רשת חברתית-מקצועית-נשית מספקת. שותפויות אלה נוצרו לא פעם לאחר שבני הזוג ניסו לעבוד כל אחד במשרד אחר, אפילו בשותפות אחרת, ולבסוף החליטו להקים עסק משפחתי. אצל מקצת הנשים היה זה ללא ספק פתרון מוצלח, שאפשר את קיומה של קריירה לצד גידול הילדים;⁶⁰ אצל אחרות היה זה מקור לחיכוכים.

את הסוגיה אפשר לחדד באמצעות הצגת דפוסי הנישואים של השופטות הראשונות (שהיו מעורכות הדין הראשונות). כל תשע השופטות היו נשואות (רק אחת מביניהן הייתה גרושה שנישאה בשנית), ואף לא אחת מהן הייתה נשואה לעורך דין. ייתכן שלו היו עורכות דין אלה נשואות לעורכי דין, היו בני הזוג פותחים כאמור שותפות משפחתית.⁶¹ נשים שלא היו מעורבות בשותפות כזאת נאלצו לשנות את דפוס הקריירה שלהן, ובמובן זה תפקידי השיפוט, בדומה לעבודה בפרקליטות, היו אמצעי לקיום קריירה לצד המשפחה.⁶² תופעה זו אינה ייחודית רק לארץ ישראל. כאמור, גם באנגליה החלו נשים להשתלב בפרופסיה בזכות הקשרים המשפחתיים,⁶³ וגם בארצות הברית נוצרו בעקבות כניסתן של נשים לפרופסיה המשפטית לא מעט שותפויות של בני זוג עורכי דין.⁶⁴ סינתיה פוקס-אפשטיין מציינת במחקרה כי בשנות השישים בארצות הברית שותפויות משפחתיות מסוג זה נתנו יתרון לנשים, שכן הן היו בגדר 'עבודה מוגנת' לעורכות דין שאולי לא היו

⁵⁸ 'Israel Woman Lawyer Owes Career to Canadian', *Toronto Daily Star*, 17.12.1955, p. 28 (בתרגום חופשי מאנגלית).

⁵⁹ רובינשטיין-ברנר; לנדוי-דוכן; נפך-מוזס; פרומקין; סמואלס; שינפלד; סטנר; וינברג-אזולאי.
⁶⁰ וינברג-אזולאי: למרות סיועו של ראובן בענייני הבית והילדים נעשה העומס על לאה כבד מדי, ובאמצע שנות השישים עזב ראובן את הפרקליטות והצטרף למשרדה של לאה. ראובן ניהל את המשרד מבחינה פיננסית ואדמיניסטרטיבית, ולאח התפנתה לעסוק בפעילויות הציבוריות.

⁶¹ מעניין לציין שעורכות הדין מהמשפחות המיוחסות ביישוב או בזירה המשפטית לא עסקו בשיפוט, למעט חנה אבנור, שאביה נחשב מקורב להנהגת היישוב (ובהמשך כיהן כחבר כנסת): לאה לנדוי-דוכן, בתו של משה דוכן ואשתו של משה לנדוי; נעה קראוזה, בתו של אליהו קראוזה; רות סטנר, נכדתו של אליעזר בן-יהודה; נעמי סלומון, בתו של חיים סלומון, אחותו של יעקב סלומון ונכדתו של יואל משה סלומון; חנה שצקס, נינתו של יואל משה סלומון; חמדה נופך-מוזס, בתם של מרים ויצחק נופך; רוזה גינצברג, בתו של מרדכי בן-הלל הכהן וכלתו של אחד העם; סעדה פרומקין, בתו של גד פרומקין; רחל אוסורגין, בתו של אחד העם; פרידה סלוצקין, בתו של אליעזר סלוצקין.

⁶² חיה יוסף, 'כבוד השופטת', *נעמת*, (נובמבר-דצמבר 1991), עמ' 32. ריאיון עם השופטת בדימוס הדסה בן-עזון, המספרת שבחרה בשיפוט בשל שעות העבודה הגמישות היותר.

⁶³ ראו לעיל הטקסט הצמוד להערת שוליים 21.

⁶⁴ ראו בייחוד 167, 162, pp. *Fuchs Epstein, Women in Law* (above f. 27).

מצליחות להשתלב בפרופסיה בדרך אחרת (בוודאי לא במסגרות, כמו שמציינת פוקס־אפשטיין, שאוסרות על 'נפוטיוזים'). יתרה מזאת, אחדים מבני הזוג שכבר עבדו כעורכי דין עודדו את נשותיהם לצאת וללמוד משפטים, בדומה אולי לאבות שעודדו את בנותיהן ללמוד את המקצוע, כמו שנראה בהמשך הדברים. עם זאת, גם בדפוס זה היה המחיר יקר, שכן אותן נשים קיבלו על עצמן בעיקר את העבודה המנהלית, וכמעט שלא הופיעו בבית המשפט.⁶⁵ גם בארצות הברית הייתה זו דרך לקיים משפחה וקריירה, אפילו קריירה חלקית, וגם שם גררו שותפויות אלה לא מעט חיכוכים בין בני הזוג.

ואולם היו גם עורכות דין שהקימו משרדים עצמאיים. הראשונה שבהן, רוזה גינצברג, פתחה משרד בסמוך לקבלת הרישיון,⁶⁶ ובמשך שנים רבות הייתה היחידה שהייתה בעלת משרד עורכי דין משלה. גם משרד זה נהפך ברבות השנים לשותפות משפחתית, משגיסתה, רחל אוסורגין, הצטרפה למשרד. זה היה משרד עורכות הדין הראשון בארץ.

המודל שאולי ראוי לכנותו 'המודל המנצח' התקיים בזכות סיוע ותמיכה של הבעלים⁶⁷ (ולא במסגרת שותפויות משפחתיות). בנה של שושנה נתניהו סיפר כי בביתם 'היה ברור ששני אנשים מנהלים שתי קריירות'.⁶⁸ נתניהו נהגה לומר כי בעלה הוא ראשון הפמיניסטים. עיקר מטלות הבית היו באחריותו, 'אפילו בענין ארוחת הערב'. נתניהו עצמה לא ויתרה על ארוחת הצהריים המשפחתית למרות העומס, ואת העבודה השלימה בשעות הלילה.⁶⁹ בעלה של מרים שטרקמן-ורלינסקי שימש 'כאב וכאם חלקית לבתם', המעידה שבתם היה שונה משל אחרים, אב שממלא את תפקידי האם.⁷⁰ גם בביתה של לובה פורטונה תמך האב ועזר בעבודות הבית, אבל שלא כבבית ורלינסקי, הסביבה ביקרה את התנהלותה של האם בהקשר זה ואת העובדה שהעסיקה מטפלות שיטפלו בילדים ובבית.⁷¹ העסקת המטפלות, אגב, לא הייתה נדירה אצל עורכות הדין הראשונות.⁷²

Ibid., pp. 168-169 65

.AK245/2 'אצ"מ' 66

The Jerusalem Post Magazine (17.5.1974), p. 7 66

לעניין זה ראו דפנה יזרעאלי, 'נשים בעולם העבודה', בתוך: דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן, רות 67

שריפט, פרנסס רדאי ויהודית בובר-אגסי (עורכות), **נשים במלכוד**, תל אביב 1982, עמ' 113, 127.

ריאיון עם בנה, פרופ' נתן נתניהו. כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'טניצקי, **עורכות הדין הראשונות** 68

(לעיל הערה 5), עמ' 79; על מודל זה של שיתוף פעולה ראו אצל דפנה יזרעאלי, 'המגדור בעולם

העבודה' (לעיל הערה 9), עמ' 192.

התנהלות דומה הייתה גם אצל עורכת הדין סעדה פרומקין. ריאיון עם בנה, השופט גילון. 69

ריאיון עם בתה, אביטל ורלינסקי, ראו כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'טניצקי, **עורכות הדין הראשונות** 70

(לעיל הערה 5), עמ' 22.

ריאיון עם בנה, גלעד פורטונה. שם, עמ' 70.

שושנה איזנברג: 'כשבתה היחידה היתה קטנה, רתמה איזנברג לעזרתה מטפלת וכך התמודדה עם 72

הקשיים של עבודה בבית ומחוצה לו'. כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'טניצקי, **עורכות הדין הראשונות**

(לעיל הערה 5), עמ' 90; רות לברון חזרה לעבוד חצי שנה לאחר כל לידה. כמשפחה, מספר בעלה,

לא היה קל, אך המשפחה קיבלה זאת באהבה ובהערכה לעבודתה. לילדים היו מטפלות, ולעתים אף

שתיים. שם, עמ' 86.

בסיכומו של דבר, כמו האזרחיות העובדות האחרות בארץ, נראה שגם עורכות הדין הראשונות היו צריכות לשלב בין קריירה למשפחה.⁷³ כמעט בכל המובנים הן לא היו שונות, כאמור, מהאזרחיות העובדות, הפרופסיונליות, בארץ. עם זאת היה להן ייחוד משלהן, והוא קיום השותפויות המשפחתיות (בדרך כלל עם אב או בן-זוג). תופעה זו הייתה מוכרת כאמור גם בארצות אחרות, שם אפשר הסדר זה לעורכות הדין להשתלב בשוק העבודה, גם אם מתוך יצירת בידול בעיסוקים. חשוב לשים לב כי בכך הפך ציר המשפחה לגורם מרכזי בהתנהלות. כמו שנראה בהמשך הדברים, עורכות הדין שבחרו במסלול זה היו תלויות בו מהרגע שבחרו בלימודי המקצוע, וכך אף שהאישה שוחררה מהכבלים שמנעו ממנה לעסוק בעיסוקים מסוימים, היא נותרה בסביבה הפטריארכלית. עד כאן בכל הקשור לדרכי ההתמודדות בין קריירה למשפחה. כעת אפנה לבחון את דרכי ההתמודדות במסגרת הפרופסיונלית לצד הפערים בהתנהלותן של מקצת עורכות הדין הראשונות.

הבחירה במקצוע: פמיניזם, 'נפוטיזם' או בררת מחדל?

מאבקה של רוזה גינצברג מייצג מקרה פרטי של הפערים המודגמים במאמר זה. בשנת 1922, כשפנתה גינצברג לראשונה לשלטונות המנדט וביקשה לעמוד לבחינת עורכי הדין הזרים במטרה לקבל רישיון לעריכת דין בארץ ישראל, היא סורבה בטעם ש'אינה אדם' (Person). כלומר, מאחר שפקודת עורכי הדין אפשרה ל'אדם' לעמוד לבחינה ונשים לא ענו להגדרה זו, הן היו מנועות מלגשת לבחינה. כשמונה שנים נאבקה גינצברג בשלטונות עד שהתיר בג"ץ המנדטורי את כניסתה לפרופסיה. בשיאו של המאבק, בסוף שנות העשרים של המאה הקודמת, העלתה גינצברג טיעונים פמיניסטיים, וזכתה לתמיכתם של עורכי דין יהודים בארץ וכן של העיתונות וארגוני הנשים. בסוף שנות העשרים היה המאבק למאבק ציבורי-פמיניסטי. בשנת 1922, לעומת זה, עדיין לא היה מדובר במאבק, אלא בהצעה של גינצברג לשלטונות המנדט לעמוד לבחינות מתוך הבטחה שלא תבקש לקבל את הרישיון גם אם תעבור אותן. במאמר אחר הצענו לפרש את פנייתה זאת כפנייה עצמאית, שאינה מסתכלת על האינטרס הציבורי שבדבר, אלא על טעמה הפרקטי בלבד.⁷⁴ לחלופין הצענו לראות בכך טקטיקה שמטרתה לרכוש את הזכות לאט ובלי מאבק מיותר. מכל מקום, באותה נקודה קשה היה להבחין במניע פמיניסטי וברצון לפתור את הבעיה לציבור הנשים בעתיד.⁷⁵ כך נוצר פער בין התנהלותה של גינצברג

73 על התפתחותה של קבוצת העובדות במקצועות החופשיים, ועל כך שלא היה יתרון יחסי על פני נשים עובדות אחרות, אך שכון עדיין היה נמוך בהשוואה לגברים, ראו דבורה ברנשטיין, **אשה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת הישוב**, תל אביב תשמ"ז, עמ' 118-119. ראו שם גם על הנשים שהשתלבו בספרה הציבורית וכך שילבו בין בניין אומה להקמת משפחה.

74 אייל כתבן ורות הלפרין-קדרי, 'כשאשה נעשית עורך-דין', בתוך: שילה והלפרין-קדרי (עורכים), **חוקה אחת ומשפט אחד לאישה ולאשה** (לעיל הערה 29).

75 שם.

בשנת 1922 ובין התנהלותה בשלהי שנות העשרים. פער זה ביקשנו להסביר ככזה שנוצר בעקבות שינוי והתפתחות פמיניסטית שחלו אצל גינצברג עצמה בשילוב התמיכה שקיבלה מהיישוב ומארגוני הנשים.⁷⁶ במילים אחרות, ייתכן שדמותה הפמיניסטית של גינצברג התפתחה עם הזמן, לצד ההבנה שתפיסה זו תשרת גם את מטרתה הפרטית. כאן אבקש להראות כי דינמיקה זו מאפיינת במידה רבה גם את התנהלותן של אחדות מעורכות הדין הראשונות, ועל כן אעסוק בפער שבין השלב של תחילת המירוץ אחר הגלימה ובין השלב של מימוש הזכות והפעולה כעורכות דין. כדי לבחון סוגיה זו יש אפוא לשאול תחילה מה הייתה המוטיבציה של הנשים ללמוד משפטים ולעסוק במקצוע, ואותה להשוות להתנהלותן ולעיסוקיהן לאחר הסמכתן. סוגיה זו תבוא לידי ביטוי בייחוד בהמשך הדברים, בדיון על פעילותן של עורכות הדין הראשונות בארגוני נשים או בארגונים שלכאורה נתפסו כאלה.

בחנית הרצינול לבחירה במקצוע המשפט היא שיטת מחקר מקובלת.⁷⁷ ג'ון ברוקמן מציגה כמה מחקרים קודמים שעסקו בשאלה מדוע נשים בוחרות לעסוק במשפטים, ובעצם ללמוד תחום זה. עם זאת קשה להשוות מחקרים אלה מבחינה כרונולוגית וגאוגרפית, שהרי אין דין הבחירה בלימוד משפטים בארצות הברית כדינה בישראל, ואין דין הבחירה בעריכת דין כמקצוע כיום כדינה בשנים עברו. כך למשל במחקר משנת 1965 שנערך בארצות הברית נמצא כי 59% מהנשים הסבירו כי אחת הסיבות המרכזיות לבחירת המקצוע הייתה הרצון לסייע ולתרום לחברה.⁷⁸ במחקר אחר, שמבוסס על ראיונות עם חברי לשכת עורכי הדין בקולומביה הבריטית שבקנדה בשנים 1986-1990, נמצא כי כשליש מהגברים וכשליש מהנשים ציינו כי בחרו במקצוע מתוך 'ענין רב בו'.⁷⁹ כשליש מהנשים וכשליש מהגברים בחרו במשפטים כברת מחדל.⁸⁰ 16% מהנשים ו-10% מהגברים רצו לשפר את החברה. 10% מהנשים ו-18% מהגברים ראו בו מקור לביטחון כלכלי. 10% מהנשים ו-24% מהגברים פנו ללימודי משפטים 'להרחיב את השכלתם ולהשיג יותר שליטה על חייהם'; ו-12% מהנשים ו-4% מהגברים בחרו במשפטים בשל לחץ משפחתי.⁸¹ קשה להעריך מה מקור ההבדל – גאוגרפי, חברתי, תרבותי, כרונולוגי וכן הלאה – וייתכן שהפער מקורו בשינויים חברתיים ואחרים כך שכיום בני האדם מבקשים לעשות לביתם ופחות לתועלת חברתית. סוגיה זו עולה גם כאן.

מתברר כי בארץ ישראל בתקופת המנדט רבים מעורכי הדין בחרו במקצוע דווקא מטעמים פרטיים, מעשיים, לא מטעמים של טובת הכלל. בסקר שנערך בקרב אוכלוסיית

76 שם. מובן שייתכן שכבר בשנת 1922 ביקשה גינצברג להשיג את הזכות בשביל כלל הנשים, אבל הצניעה זאת מסיבות טקטיות.

77 ראו בייחוד Fuchs Epstein, *Women in Law* (above f. 27), p. 37

78 Joan Brockman, *Gender in the Legal Profession*, Vancouver 2001, p. 18

79 Ibid, p. 19

80 Ibid, p. 21

81 Ibid, p. 25

עורכי הדין בשנת 1971 נבחנו בין השאר המניעים לבחירת המקצוע. שתי המוטיבציות העיקריות שעליהן הצביעו הנשאלים (בקרב אוכלוסיית עורכי הדין הכללית) היו: משיכה אינטלקטואלית (34.6%) ומשיכה לעצמאות (29.8%). עם זאת, בהבחנה בין גילאי המשיבים עלה שבקרב עורכי הדין בני יותר מחמישים, היחס הפוך. בני גילים אלה הם בעיקר נשואי המחקר הנוכחי,⁸² ולכן אפשר להניח כי ככלל בתקופת המנדט היו המניעים לבחירת המקצוע קודם כול המשיכה לעצמאות (37.3%-43.9%) ורק אחר כך המשיכה האינטלקטואלית (23.1%-26.7%). ומאחר שבאותה תקופה עורכות הדין היו מיעוט בקרב כלל בעלי המקצוע, נראה שהסקר מייצג את ציבור עורכי הדין הגברים.⁸³ באשר לנשים, המידע כאמור חסר, ומטרת המאמר לנסות להשלימו. בחינה זו תאפשר לנסות ולהסיק בהמשך הדברים אם אכן קיים שוני בין מניעיהן של עורכות הדין הראשונות בבחירת המקצוע ובין המניעים של עורכי הדין הגברים כאמור לעיל,⁸⁴ ואם עורכות הדין הראשונות ביקשו להשתלב במקצוע מטעמים של שינוי חברתי או של ניסיון לרתום את הידע המשפטי לבניין האומה.

נפנה עתה לבחון את הסיבות המרכזיות לבחירתן של נשים בארץ ישראל בפרופסיה המשפטית.⁸⁵

1. השפעה של קרובים (משפטים) ומודלים לחיקוי

גורם ההשפעה המרכזי היה כנראה הלחץ או לחלופין התמיכה והעידוד של המשפחה ללמוד משפטים, או לכל הפחות לרכוש מקצוע. כך למשל הכהן, אביה של גינצברג, אף שלא היה משפטן, ראה בעשייה המשפטית חלק בלתי נפרד מהקיום הלאומי. מעורבותו של הכהן בהתדיינות משפטיות – אם כצד למשפט⁸⁶ ואם כמעין שופט⁸⁷ –

- 82 ילידי 1920 ומטה, בכפוף לכך שהיו עורכות דין שהחלו את לימודיהן בגיל מבוגר יותר.
- 83 יוגב, סקר אוכלוסיית עורכי-הדין (לעיל הערה 14), עמ' 8, עוסק למעשה בגברים, מאחר שקבוצת הנשים, אפילו נדגמה לצורך אותו מחקר, לא יכולה להיות מיוצגת כזו, אלא כטיפה בים עורכי הדין הגברים. עם זאת, דווקא משום כך, השוואת הממצאים לאלו שבמחקר זה תאפשר לעמוד על מאפייני עורכות הדין הנשים כקבוצה ביחס לעורכי הדין הגברים כקבוצה (אם אכן קיימים מאפיינים יחודיים כאמור).
- 84 מאחר שהסיבות לבחירה במקצוע מורכבות ורב-ממדיות, יש עורכות דין המיוצגות ביותר מקטגוריה אחת. לעניין זה ראו Robert C. Chope, 'Qualitatively Assessing Family Influence in Career Decision Making', *Journal of Career Assessment*, 13 (2005), p. 395
- 85 חשוב להזכיר כי במקרה הנדון מדובר בכלל האוכלוסייה של עורכות דין, בניגוד למקרה האמריקני, שבו הוסקו המסקנות ממדגם בלתי מספק, כמו שמציינת אפשטיין, Fuchs Epstein, *Women in Law* (above f. 27), p. 26. עם זאת מספר עורכות הדין שהמאמר עוסק בהן אינו גדול, ועל כן גם כאן יש להתייחס בוזהירות למסקנות.
- 86 הכהן היה צד למשפט אפילו במסגרת המשפחתית, בסכסוך עם חותנו, ראו מרדכי בן-הלל הכהן, עולמי, ב, ירושלים תרפ"ז, עמ' 187; על משפט כבוד נגד הכהן ראו מרדכי בן-הלל הכהן, עולמי, ה ירושלים תרפ"ט, עמ' 42-43.
- 87 הכהן שימש גם כמעין שופט בין-לאומי, ראו שם, ב, עמ' 179.

הייתה דומיננטית. ייתכן שבתו, שגדלה לאב 'מעין משפטן', הודתה עם המקצוע ועם האפשרויות הגלומות בו.⁸⁸ כך הושפעה גם עורכת הדין רות לברון מרוח השליחות של אביה (הלא-משפטן), שהיה יושב ראש בית הדין של ההסתדרות.⁸⁹ בשני המקרים מדובר באבות שעסקו בצורה זו או אחרת במשפט, ובשני המקרים מדובר בבנות שהושפעו, במודע או שלא במודע, מרוח השליחות של הוריהן.⁹⁰ בכל הקשור לאפשרות ההשפעה של קרובים משפטנים או 'מעין משפטנים' על בחירת המקצוע של הבנות, הנתונים מדברים בעד עצמם: ל-13 עורכות דין (30%) היו קרובים משפטנים, שכלל הנראה השפיעו על בחירתן. כך למשל אבנור, שאביה עורך הדין דרבן אותה לרכוש השכלה 'כמו גבר' אף שכבר למדה הנהלת חשבונות; או שושנה שטרן, שאחיה ואביה היו משפטנים ושכנעו אותה להיות עורכת דין כדי שלא להישאר 'תופרת קטנה';⁹¹ חמדה נופך-מוזס, סעדה פרומקין ולאה לנדוי-דוכן הושפעו אף הן מעיסוקיהם המשפטיים של אבותיהן, מבכירי המשפטנים בארץ.⁹² ויש גם דוגמה להזדהות עם הדמות שהובילה לבחירה במקצוע: האירוע המכונן של אוסטרובסקי-כהן הייתה הופעתה של בת דודתה כשהיא טוענת בבית המשפט בפולין. גם לובה פורטונה הושפעה מכן דודה העורך הדין.⁹³ בקרב 13 עורכות דין נוספות (30%), אף שכלל הנראה לא היו קשורות למשפטנים, הייתה ההשפעה המשפחתית, בעיקר של האב, מובהקת עד כדי לחץ ללמוד משפטים או לרכוש מקצוע. רוב עורכות הדין הראשונות היו כאמור בנות למשפטנים או לעסקנים בתחום המשפט, או בנות למשפחות משכילות ולהורים שעסקו במסחר או בחינוך. באותה תקופה מגמה זו אפיינה את כלל עורכי הדין: '[...] אלה הבוחרים במקצוע הם בנים למשפחות משכילות המעודדות רכישת השכלה גבוהה. במשפחות כאלה מטפחים מוטיבציה גבוהה להישג אינטלקטואלי וחומרי'.⁹⁴ כלומר, במובן זה

88 אם כי אין הוכחה חותכת לכך. אם להתרשם מהיקף הדברים שהקדיש הכהן לחינוך בניו ביחס לאלו שהקדיש בספריו לחינוך בנותיו, קיימת אסימטריה ונטייה להחשיב את לימודי הילדים-הבנים (בהכשרה אקדמית מקצועית כרקע לבניין הארץ על יסודות עבודה עברית עצמאית ומתקדמת) במידה רבה יותר.

89 ריאיון עם בעלה, עוה"ד צבי לברון. כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יטניצקי, עורכות הדין הראשונות (לעיל הערה 5), עמ' 86.

90 על העובדה שמדובר בבחירה מודעת ולא מודעת, לרבות דמויות לחיקוי, ראו אורניה יפה-ינאי ואיילה מלאך-פיינס, 'כשהלא מודע בוחר מקצוע', אדם ועבודה, 10 (2000), עמ' 8.

91 גם אצל רננה גוטמן: אב עורך דין ואחות משפטנית.

92 יצחק נופך, גד פרומקין ומשה דוכן בהתאמה.

93 במקרה של בן-פורת היה האירוע המכונן דווקא סכסוך משפטי שבו הייתה צד דודתה. אז גמלה בלבה ההחלטה להיות עורכת דין.

94 יוגב, סקר אוכלוסיית עורכי-הדין, (לעיל הערה 14), עמ' 6. לקשר בין מעמד האב למקצוע הבנות ראו Haesook Kim, 'Lee Tai-Young (1914-1998): The Pioneer Woman Lawyer of South Korea', in: Schultz & Shaw (eds.), *Women in the World's Legal Professions* (above f. 19), pp. 451-465; על העובדה שגברים בעמדות בכירות 'יורשות' את הסטטוס של בני

מאפייניהן של עורכות הדין דומים לאלה של עורכי הדין.⁹⁵

חשוב לציין שהמרווינות והמרוויינים הקשורים לעורכות הדין הראשונות לא ציינו במפורש שבבחירה במקצוע שעסק בו האב או קרוב משפחה אחר היה קיים גם ממד מעשי (במובן האפשרות למצוא תעסוקה לאחר הלימודים). עם זאת, התלמידות הראשונות של תחום המשפטים, ולאחר מכן המתמחות ועורכות הדין הראשונות, לא תמיד נהגו מתמיכה גורפת. היה עליהן להוכיח את עצמן על כל צעד ושעל, על רקע התנגדויות הסביבה. הוריה של אבנור למשל לוו כסף כדי לממן את לימודיה, ועל כך אמר לה עוה"ד אפרים סלנט, מזכיר המועצה המשפטית דאז, כי זרקה את כספה לשווא, שכן משפטים אינו מקצוע לאישה;⁹⁶ דברים דומים נאמרו לבן-פורת: ד"ר פרנקל, שאצלו התגוררה בזמן לימודיה, אמר לה: 'מרים, זה לא מאוחר להתחרט, קשה להיות נערה נחמדה וגם עורכת דין. את צריכה לבחור מבין השתיים'.⁹⁷ בנקודה זו חשוב להדגיש שלמרות מאמרי התמיכה במאבקה של גינצברג, גם מצד עורכי הדין הגברים ביישוב, הרי רבות ממסיימות לימודי המשפטים נתקלו בהתנגדות בחיפושיהן אחר מקומות התמחות ותעסוקה. אחת הסיבות הייתה ככל הנראה חששם של עורכי הדין להיות המאמנים הראשונים של נשים,⁹⁸ ואולי מפני שסברו שהנשים לא יעמדו בקצב הפעילות במשרד. קראוזה למשל לא התקבלה זמן מה להתמחות, לדבריה משום שהייתה אישה;⁹⁹ כי סיפרה אוסטרובסקי-כהן:

אף משרד לא היה מוכן לקבל אשה להתמחות. לבסוף, אחד מחברי הרבים, שהיה מכר של עו"ד גייכמן, ביקש ממנו לקבלני לסטאז' וכך עשה [...] במשך כל השנה

משפחתן, ראו במאמרה של דורית פדן, 'מוביליות מקצועית בין-דורית של נשים: מוביליות סטטוס כההליך שינוי חברתי דו-שלבי במסגרת של קונפליקט ערכי (מחקר על נשים בעמדות מקצועיות בכירות בישראל)', בתוך: ש"נ אייזנשטדט, רבקה בר-יוסף, ראובן כהנא ואילנה שלח (עורכים), רבדים בישראל, ירושלים תשכ"ח, עמ' 296, 298.

95 פוקס-אפשטיין למשל מראה כי גם בארצות הברית יש מגוון מודלים של הזדהות או עידוד מצד אחד ותמיכה מסויגת אם בכלל מן הצד האחר, בכל הקשור לבחירת תחום הלימוד של עריכת דין. ממחקרים אלה עולה כי עורכי דין גברים 'רשו' במידה רבה את הכיוון התעסוקתי מהאב (Fuchs (25), p. [above f. 27], Epstein, *Women in Law*). עם זאת, ממצאיה של פוקס-אפשטיין (משנת 1965) ביחס לנשים מלמדים על שיעור נמוך מאוד של נשים שהוריהן היו עורכי דין; רובם היו אנשי עסקים וכדומה. רק במדגם (אף הוא לא מייצג) משנת 1970, מסיקה אפשטיין כי האבות עורכי הדין החלו לעודד את בנותיהם ללמוד משפטים. Ibid., pp. 25-26.

96 אבנור, לבדי בדרך (לעיל הערה 37).

97 ראו אצל כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יטניצקי, עורכות הדין הראשונות (לעיל הערה 5), עמ' 59.

98 הסבר לכך נתנה עוה"ד שרה מושקוביץ'. לדעתה באנגליה היו עורכי דין גברים שהסתירו את עורכות הדין הנשים מפני שחששו שלקוחות יימנעו מלהגיע, אף שידעו שהן מוכשרות.

99 גבריאיל שטרסמן, עוטי הגלימה: תולדות עריכת הדין בארץ ישראל, תל אביב 1984, עמ' 66.

ינשים בטוגה של גברי

הראשונה שעבדתי שם, נאסר עלי, ויקטוריה, להיכנס לספרייה אשר הייתה בחדרו של עוה"ד גייכמן.¹⁰⁰

וינברג-אזולאי סיפרה שאת התמחותה עשתה במשרד עורכי הדין ד"ר משה זמורה, פליכס רוזנבליט, חיים קרונוגולד וישראל בר-שירה. על התמחותה סיפרה כי עוה"ד קרונוגולד לא האמין בנשים עורכות דין, אך משנוכח לדעת שעבודתה אינה נופלת מזו של כל גבר, קיבל אותה וסמך עליה. כלומר, על המתמחות היה להוכיח את עצמן מעל ומעבר לנדרש מכל מתמחה אחר. לעומת זאת, אלו שקרובי משפחתן עסקו בעריכת דין, לא התקשו למצוא התמחות: חנה אבנור למשל התמחתה אצל אביה, וכך גם לאה לנדוי-דוכן; רחל אוסורגין התמחתה אצל גיסתה, רוזה גינצברג; נעמי סלומון התמחתה בשלוחה של המשרד שאחיה, יעקב סלומון, היה שותף בו; חסיה בר-שירה התמחתה במשרדו של בעלה, ישראל בר-שירה; וכן הלאה. כל אלו מחזקים את האפשרות שהבחירה במקצוע האב הייתה קשורה גם בהיבט פרקטי זה, כמו שהיה כאמור גם באנגליה, שם מציאות תעסוקה למי שאיננה בת של עורך דין הייתה משימה בלתי אפשרית כמעט.

הסבר משלים לסיבת הבחירה במקצוע זה דווקא קשור במודלים של הזדהות. בכל הנוגע ל'מקומיות' (ילידות הארץ ואלה שהגיעו ארצה צעירות ולא למדו משפטים בחו"ל), פרצה את הדרך רוזה גינצברג, שהייתה לרבות מקור השראה ומודל לחיקוי.¹⁰¹ עורכות הדין שלמדו משפטים בחו"ל כבר הורגלו לראות נשים בעמדות ובתפקידים דומים לאלו של הגברים בארצות מוצאן, ראו למשל אוסטרובסקי-כהן שכאמור צפתה בבת דודתה טוענת בבית המשפט בפולין.

נראה שהייתה גם השפעה אימהית. כך למשל היו אמה וסבתה של גינצברג נשים דומיננטיות שהשפיעו על התנהלותה ועל תפיסתה. גינצברג הכירה את סבתה כפעילת ציבור¹⁰² ואת אמה כדמות דומיננטית,¹⁰³ שגידלה את ילדיה כמעט לבדה, בהיעדר אבי

100 ריאיון עם השופטת בדימוס ויקטוריה אוסטרובסקי-כהן, ראו כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יניצקי, **עורכות הדין הראשונות** (לעיל הערה 5), עמ' 76.

101 כך העידה למשל נעמי סלומון, מעורכות הדין הראשונות (ריאיון טלפוני); אבנור העידה כי בשנה זו כבר היו בארץ עשר עורכות דין יהודיות, וגינצברג, שהייתה עורכת הדין הראשונה, הייתה לה למקור השראה ליכולתה; כן ראו מיכל זמורה-כהן, בתו של השופט זמורה ואשתו של השופט חיים כהן, המספרת כי אמה 'השתוקקה גם לחיים מקצועיים ולעצמאות כלכלית. באותה תקופה היו אמביציות כאלו בבחינת בל-ייראה ובל-יישמע בחברתה. הלנה כגן, רופאה עצמאית, ורוזה גינוסר [גינצברג], האשה הראשונה שזכתה בתחילת שנות השלושים ברישיון לעריכת-דין, היו היוצאות-מן-הכלל שאישרו את הכלל' (מיכל זמורה-כהן, **רפרטואר אישי**, תל אביב תשנ"ז, עמ' 314).

102 'סבתא חיה חיים טובים וארוכים, מתה כנראה מוות קל, בעיר שחיה בה יותר ממחצית חייה, במקום שהייתה לה עבודה ציבורית חשובה'. (רוזה גינצברג לאמה [ברוסית], 18.8.1918, לונדון, אצ"מ A5/3/5).

103 '[...] ובשביילנו אימאלה, את אמא מושלמת: והוכחה לכך – האופן שבו כלונו חיים ביחד, איך שאנו סומכים עליך' (גינצברג להוריה [ברוסית], 18.8.1918, אצ"מ A5/3/5); וכן גינצברג להוריה [ברוסית], 26.3.1918, אצ"מ A5/3/5; גינצברג להוריה [ברוסית], 16.5.1918, אצ"מ A5/3/5.

המשפחה לרגל נסיעות עסקים. אמה של גינצברג מתוארת ביומניו של בעלה כאישה אסרטיבית, אפילו חמת מזוג.¹⁰⁴ תיאור דומה ניתן למצוא בהתייחס לאמה של קראוזה.¹⁰⁵ עם זאת, ההשפעה האימהית על קראוזה הייתה אחרת – היה זה דווקא התסכול של אמה על שלא מימשה את עצמה במישור התעסוקתי: 'אמי הקריבה חייה למען המשפחה. ויתרה על קריירה'.¹⁰⁶ סוג אחר של השפעה ניתן למצוא אצל אמה של וינברג-אזולאי ואמה של נופך-מוזס. שתיהן היו פעילות בציבור בכלל ובציבור הנשים בפרט.¹⁰⁷ המודעות לאפשרות קיומן של נשים בספרה הציבורית בכלל, והצורך לרכוש מקצוע שיאפשר להן להתפרנס בכוחות עצמן, לא היו זרים אפוא לפחות לאחדות מעורכות הדין הראשונות.

חשוב לציין שהלחץ המשפחתי (בקרב הלא משפטנים) לא כיוון למקצוע מסוים דווקא, ובמקרים אלה נבחר תחום המשפטים לא פעם משיקולים של עניין: היכולת המילולית וכישורי השפה של אותן נשים. לא היה זה מקרי, שכן באותם ימים רווחה התפיסה¹⁰⁸ שהשפה והאמפתיה קשורות זו בזו.¹⁰⁹ נראה שלא פעם כישורי השפה הם שהיו החלום האמתי שעורכות הדין רצו להגשים (ומקצתן אף עשו זאת במקביל לעבודתן המשפטית או לאחר פרישתן). חנה קסל למשל רצתה לעסוק בשפות ובספרות; רות סטנר עסקה בעיתונאות; מינה שמיר וחנה אבנור (שבחרה במקצוע כאמור על רקע משפחתי) עסקו אף הן בעבודות עריכה.¹¹⁰ רחל אוסורגין ומינה שמיר עסקו בתרגום (לא מעט לצורכי פרנסה). ככלל אפשר לציין גם את משיכתן של אחדות מעורכות הדין לעיסוקים רוחניים – בספרות, ביצירה ובאמנות. כך למשל שושנה נתניהו, שחלמה להיות פסנתרנית; ויקטוריה אוסטרובסקי-כהן, שחלמה להיות רקדנית; ופרידה סלוצקין,

104 מושל המשטרה המקומי התארח באחוזה שברוסיה הלבנה, ולשפרה הכהן נודע כי הגיע במטרה לגרש את היהודים היושבים בכפרים שבסביבה. ללא כל היסוס התעמתה עמו, בשלבה טיעונים משפטיים עם ביקורת קשה על התנהלותו של הממשל ביחס לחלשים שבחברה. ראו הכהן, ב (לעיל הערה 86), עמ' 72.

105 גם היא עמדה בגבורה כשניסו לפנותן ממקום מגוריהן. קראוזה מתארת את אמה כ' [...] פקחית, עצובה וקשה. היא היתה סלע וחזקה תמיד את ידיו. היו אנשים שלא אהבו אותה ופחדו מפניה [...]'. ראו רות בקי, **להתחיל מבראשית**, תל אביב 1988, עמ' 176.

106 שם, עמ' 175. על בנות שהגשימו את חלומן של האימהות השוו אצל פוקס-אפשטיין (Fuchs שם, עמ' 29 [Epstein, *Women in Law* [above f. 27], p. 29]).

107 ריאיון עם וינברג-אזולאי בתוך: בורשטיין (עורכת), **בדרכה של לאה וינברג** (לעיל הערה 35); ברוריה אבידן-בריר, 'לוחמת עיקשת למען זכויות הנשים', **לאשה**, 2182 (6.2.1989), עמ' 37; רשימה אוטוביוגרפית שכתבה נפך-מוזס (מסר יצחק נפך-מוזס); ריאיון עם יצחק נפך-מוזס, 28.10.2004.

108 James C. Albisetti, 'Portia Ante Portas: Women and the Legal Profession in Europe, 1870-1925', *Journal of Social History*, 33, 4 (2000), p. 825

109 שרה מושקוביץ', מעורכות הדין הראשונות, הסבירה שלנשים יתרון של שפה ואמפתיה. *Jewish Chronicle*, 2.3.1928

110 שאלה שלא ניתן להשיב עליה היא אם תפיסת כישורי השפה כבסיס למקצוע מאפיינת נשים בלבד או שמא גם גברים.

ינשים בטוגה של גברי

נעה קראוזה ושרה מוסקוביץ', שעסקו בציור.¹¹¹ השיקול המעשי אמנם הכריע את הכף בכל הנוגע לבחירת המקצוע, אבל נדמה כי הפרופסיה המשפטית בורכה בנשים יצירתיות שתיעלו את כישוריהן לתחום אחר מזה שהיו מעוניינות בו.¹¹²

2. אלימיניציה או יד המקרה

לפחות בשבעה מקרים הייתה הבחירה במקצוע אקראית, אפילו אוטורית. האחת השתתפה בכמה קורסים ונשבתה בעולם המשפט;¹¹³ אחרת פעלה בשיטת האלימיניציה: לא רצתה להיות מורה ובחרה במשפטים;¹¹⁴ שלוש אחרות בחרו במקצוע מסיבות גאוגרפיות (אחת יכולה הייתה ללמוד משפטים על יד מקום מגוריה;¹¹⁵ על השנייה נאסר ללמוד מחוץ לירושלים ולכן בחרה ללמוד עם חברתה שהחלה בלימודים;¹¹⁶ והשלישית לא קיבלה בלבנון אישור ללמוד שפות ולכן למדה משפטים;¹¹⁷ שתיים בחרו במקצוע ללא סיבה מיוחדת.¹¹⁸

3. עצמאות כלכלית

הנטייה לבחור מקצוע מטעמים של עצמאות כלכלית, אף שלכאורה צריכה הייתה להיות דומיננטית יותר אצל נשים, אינה מיוצגת באופן מובהק. רק ביחס לשלוש מעורכות הדין יש אינדיקציה לכך: אוגניה וינוגראדוב, שטענה שכל אישה זקוקה למקצוע וצריכה להיות מסוגלת לפרנס את עצמה; סטנר, שחיפשה במקצוע ביטחון כלכלי ויציבות; וקראוזה, שראתה חשיבות במקצוע ככלי לעצמאות כלכלית ואי-תלות בגברים.¹¹⁹

111 על סלוצקין, ראו *Lawyers Art*, *Life Magazine*, 5.4.1948; על מוסקוביץ ראו *Jewish Chronicle*, 11.8.1939

112 שלוש מעורכות הדין הראשונות אף הצטערו מעט בדיעבד על הבחירה, כמו למשל נתניהו, קראוזה וקסל.

113 ריאיון עם עדה בר-שירה, בתה של עורכת הדין חסיה בר-שירה, ראו כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יטניצקי, *עורכות הדין הראשונות* (לעיל הערה 5), עמ' 50.

114 ריאיון עם עורכת הדין רננה גוטמן. שם, עמ' 88.

115 ריאיון עם השופטת רעיה חפרי-וינוגראדוב, שם, עמ' 39.

116 ריאיון עם וינברג-אזולאי, שם, עמ' 72; בורשטיין (עורכת), *בדרכה של לאה וינברג* (לעיל הערה 35).

117 ריאיון עם עורכת הדין שושנה אייזנברג, ראו כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יטניצקי, *עורכות הדין הראשונות* (לעיל הערה 5), עמ' 90.

118 ריאיון עם גב' שרה עמיר, בתה של עורכת הדין אתל סמואלס. שם, עמ' 91; גם בחירתה של גינצברג נראית (לכאורה) אקראית: 'ורבי שלמה בנך יושב אצלנו מתלמד על הפסנתר אצל שושנה בתי, מתרחץ עם בחורי בים ומכין א"מ ללכת לפאריז ללמוד. [הוא יועץ] גם לבתי ללכת לפריז ללמוד תורת המשפטים, ומפני שהיה באודיסא [מלמדה] [...] ואומר כי כשרונות טובים לה, [...] צריכה שמירה מפני המורה, והוא מקבל על עצמו להשיג עליה'. מכתבים ממרדכי בן-הלל הכהן, 14.8.1908, יפו, ארכיון בית הספרים הלאומי 4-791, ארכיון אחד העם, תיק מס' [1]1303.

119 תפיסה זו הייתה מקובלת. ראו למשל אצל עזריהו: [...] באתי לידי מסקנה שאי-תלותה של האשה

4. קטגוריות חסרות

הקטגוריה שכמעט נעדרת בכל הנוגע לבחירת המקצוע היא תפיסתו כצורך אינטלקטואלי.¹²⁰ במובן זה שני הטעמים המרכזיים לבחירה במקצוע – עצמאות ומשיכה אינטלקטואלית, כמו שהציג יוגב במחקרו על האוכלוסייה הכללית של עורכי הדין – אינם מרכזיים במקרה שלנו. כאן מדובר בשילוב של לחץ משפחתי או השפעה משפחתית ובחירה במקצוע כבררת מחדל, אם אקראית ואם נשענת על כישורים מילוליים.

עוד קטגוריה שכמעט נעדרת היא המוטיבציה לבחור במקצוע בשל אידאל חברתי והצורך לסייע לפרטים בחברה בכלל, ולנשים בפרט,¹²¹ או בשל אידאל ציוני כלשהו. נהפוך הוא: מכלל האינדיקציות הנוגעות למוטיבציה לבחירת המקצוע בקרב עורכות הדין הראשונות לא נעשה כמעט ניסיון לגלוריפיקציה או להצגת המקצוע כיעוד וככלי לשינוי חברתי.¹²² במקרה אחד אפילו נמסרו שתי סיבות לבחירה במקצוע: האחת לייחוס, ולפיה הבחירה במקצוע נעשתה מתוך ייעוד; והאחרת שאינה לייחוס, ולפיה השיקול האמתי לבחירה היה גאוגרפי-כלכלי.

יש לציין כי אחדות מעורכות הדין שרואיינו לא היו מודעות לעובדת 'ראשוניות'¹²³ ולא ראו במעשיהן דבר חשוב ביותר, ובוודאי לא מעשה חלוצי או חלק מבניין האומה. היו אף שבתחילה סירבו להתראיין, בטענה שהן 'בסך הכול היו עורכות דין'. מהמחקר מצטיירת תמונה דומה לזו שהצטיירה ממחקר אחר, שהתמקד בעורכי הדין יוצאי גרמניה בארץ ישראל. מהמחקר עולה שהמקצוע נבחר מטעמים מעשיים, כבררת מחדל (בין השאר גאוגרפית).¹²⁴ כלומר, בקרב עורכות הדין הראשונות ניתן לזהות סממנים שדומים

במובן החמרי עלולה להרים את קרנה ולשפר במידה ניכרת את מצבה במשפחה' (שרה עזריהו, פרקי חיים, תל אביב תשי"ז, עמ' 12).

120 רק במקרה אחד נמצאה התייחסות לכך – בדבריה של גינצברג לאחיה שהתייעץ עמה היכן ללמוד: 'אני לא יודעת איזו קריירה אתה רוצה לבחור, וגם לא הכרחי לבנות את הקריירה שלך על סמך קורס אוניברסיטאי. שני המונחים [שמואל הכהן, אחיה, ושמואל פבנור, דודה] מהנדסים רק לפי השכלתם. סיומה סיים פילוסופיה וספק אם יוכל להתקיים מזה. את המשפטים שלי אני שוכחת לאט לאט, אבל אני חושבת שזה חשוב מאוד שבן-אדם צעיר יחיה כמה שנים חיים אינטלקטואלים ותרבותיים, ושתהיה לו דיפלומה' (רוזה גינצברג לדוד הכהן, 2.3.1919, חט' דוד הכהן, תיק 1916, ארכיון עיריית חיפה).

121 העובדה שלא בחרו במשפט ממניעים של סיוע לחברה אינה אומרת שלא פעלו כך למעשה. היו בין עורכי הדין שהשתמשו במשפט ככלי לקידום נושאים חברתיים, לרבות נושאים שקשורים למעמד האישה. ראו עוד בהמשך הדברים.

122 שמיר למשל האמינה כי בכל אדם טמון כוח ייחודי ועליו למצאו ולהגשימו. היא סברה כי מקצוע המשפטים אינו מכובד, וכי רוב עורכי הדין מעמידים את הכסף כמטרתם העיקרית. ראו שמיר-דרייבר ומיטל, זכות ראשונות (לעיל הערה 36).

123 עם זאת בקרב אחדות מהמוראיינות תפיסה זו מקורה בחוסר רצונן להצטייר כמי שסיימו את מלאכתן בתחום המשפט. ואכן, אחדות מהראשונות עדיין פועלות במישורים שונים, לרבות בשדה המשפט.

124 ראו אצל רקפת סלע-שפי, 'ה"יקים" בשדה המשפט ודפוסים של תרבות בורגנית בתקופת המנדט', עיונים בתקומת ישראל, 13 (2003), עמ' 295-322, ובעיקר עמ' 307.

ינשים בטוגה של גברי

למאפיינים המיוחדים לעורכי הדין יוצאי גרמניה (שהיו שונים בכך מאוכלוסיית עורכי הדין הכללית).¹²⁵ בהמשך הדברים אדגים כיצד עורכות הדין הראשונות (כשיטתה של סלע-שפי במאמרה על עורכי הדין ה'יקים') לעתים 'נטמעו במקצוע מתוך היבדלות'. במקרה של עורכות הדין ההיבדלות באה לידי ביטוי למשל בסוגיית שימור שם המשפחה. עם זאת, במקרים אחרים ניסו עורכות הדין דווקא להימנע מהיבדלות ומזיהוי נשי.

נדמה אפוא כי טעמי הבחירה במקצוע בקרב הנשים ובקרב הגברים היו אחרים: אצל הראשונות בלטה בעיקר השפעה משפחתית; אצל האחרונות בעיקר המשיכה לעצמאות. ואולי אפשר לומר שגם ההשפעה המשפחתית כיוונה בסופו של דבר לעצמאות (כלכלית או אחרת). עוד אפשר לומר שאצל הנשים ואצל הגברים לא ניכרה בחירה 'אידאולוגית' בלימודים, כלומר, לא ניכר ניסיון לרכוש את הידע המשפטי לטובת הציבור.

עתה נבחן שני אלמנטים בהתנהלותן של עורכות הדין הראשונות שלכאורה אינם מתיישבים עם הניסיון להתרחק מזיהוי נשי – פעילותן בארגוני נשים ושימור שם המשפחה הפטריארכלי – ונסביר כיצד דווקא טקטיקות אלה הן ניסיון לקידום אישי ואף התקרבות למודל הגברי.

פעילות ציבורית: שליחות פמיניסטית או אמצעי לקידום בפרופסיה המשפטית?

בכל האמור במניעים לבחירת המקצוע, המניע הנוגע לרצון לרתום את הידע המשפטי למלאכת בניין האומה¹²⁶ או לפעול לתיקון חברתי כלשהו ובכלל זה פעילות למען נשים ושוויון זכויות לנשים – מניע זה נעדר, או לפחות אינו גלוי.¹²⁷ עם זאת יש לזכור כי לפחות בתקופת המנדט היה אפשר לשלב בין השניים, שכן אתוס השוויון, ובכלל זה שוויון לנשים, היה חלק בלתי נפרד מהתפיסה הציונית. ובאשר לתפיסת הפרופסיה באותה תקופה כקשורה בבניין האומה – בנקודה זו הדעות בקרב החוקרים חלוקות.¹²⁸

125 ייתכן שהסיבה היא העובדה שחלק בלתי מבוטל מעורכות הדין הראשונות היו עצמן יוצאות גרמניה, אך בוודאי אין בכך כדי לייצג את קבוצת עורכות הדין כולה. לנתונים על הסיבות לבחירה במקצוע בקרב כלל עורכי הדין ראו טקסט על יד הערת שוליים 83.

126 לעניין לימודיהם של בן-צבי ובן-גוריון, שביקשו לרתום את הידע המשפטי לטובת היישוב ולכן יצאו ללמוד משפטים בקושטא, ראו למשל אצל נתן ברון, שופטים ומשפטנים בארץ ישראל: בין קושטא לירושלים 1900-1930, ירושלים 2008, עמ' 92.

127 לפני הדיון בנקודה זו חשוב להזכיר שאחדות מעורכות הדין לא למדו בארץ ועלו רק לאחר לימודיהן, כך שבחירת המקצוע לא נעשתה תמיד מתוך כוונה ליישם את הידע המשפטי בארץ ישראל.

128 הרחבה בעניין זה ראו אצל כתבן, 'לא עוד פטרוזיליה ליפוי ליישם את הידע המשפטי בארץ ישראל'. הרחבה בעניין זה ראו אצל כתבן, 'לא עוד פטרוזיליה ליפוי ליישם את הידע המשפטי בארץ ישראל'. ראו אצל יוסף בן-דוד, 'המבנה החברתי של המקצועות החפשיים בישראל', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשט"ז; ראו גם את ההפניות אצל רקפת סלע-שפי, 'ה"יקים" שבדה הפרופסור (לעיל הערה 124), עמ' 301-302; ראו אצל שני בר-און ודוד דה פריס, "במיטת סדום של פרופסיונליזם": עורכי דין ועיצובו של משפט-החברים של ההסתדרות בשנות העשרים והשלושים', עבודה, חברה

נראה שעורכי הדין לא תמיד הציגו את עצמם כמי שעוסקים בבניין הארץ, אך היו בהם שעסקו בפעילות משפטית לטובת המוסדות הציוניים, אם לצרכים מקצועיים פרטיים, ואם מתוך תפיסות לאומיות ציוניות. ובאשר ל'עריכת דין חברתית', ספק אם עורכי הדין (הגברים) עסקו בכך.¹²⁹ ומה בנוגע לנשים? עורכות הדין הראשונות נמנו עם החוגים האזרחיים ביישוב¹³⁰ ולימים היו אחדות מהן פעילות בארגוני נשים ועסקו בפעילות למען נשים. לא מעט מה'אזרחיות'¹³¹ (למשל הרופאות, הגננות והמורות), ראו בפעילותן חלק מבניין הארץ.¹³² הן גם עסקו בפעילות פילנטרופית לטובת נשים. כמו שהראיתי במקום אחר, השתפות בחיים הציבוריים ובבניין האומה הייתה חשובה לנשים בתקופת המנדט (ולא רק לפועלות), וזו הסיבה למשל שנשים (לאו דווקא עורכות דין) עמדו על זכותן לבחור ולהיבחר למוסדות היישוב, ובכלל זה לשמש כשופטות במשפט השלום העברי.¹³³ ובכל זאת, מעורבות של עורכות דין ניכרת בפעילות במסגרות שנתפסות 'נשיות' במהותן. כאמור, רבות מעורכות הדין לא בחרו במקצוע מטעמים אידאולוגיים או מטעמים של ניסיון לסייע למפעל הציוני וליישוב. מחציתן, יש לציין, לא למדו בארץ, כך ששאלה זו אולי אינה רלוונטית להן. מהדברים עלה גם כי לא בחרו במקצוע מטעמים של רצון לסייע לנשים בכלל ולקידום זכויות נשים בפרט. ובכל זאת בולטת העובדה שלפחות רבע מעורכות הדין הראשונות היו פעילות בארגונים שעסקו בטיפול בנשים ובמעמד האישה, ומקצתן אף היו חברות ביותר מארגון אחד. עורכות הדין הראשונות,

ומשפט, ח (2001), עמ' 15-42. השוו גם: Ziv Neta, 'Combining Professionalism, Nation Building and Public Service: The Professional Project of the Israeli Bar 1928–2002', *Fordham Law Review*, 71 (2003), p. 1621-1668

129 והשוו, Gad Barzilai, 'The Ambivalent Voice of Lawyers as Political Actors: Between Liberal Politics, Liberal Economics, and Dissent', in: Malcolm Feeley, Terry Halliday & Lucien Karpik (eds.), *Political Lawyering, Judiciaries, and Political Liberalism*, Hart Publications 2007, p. 247; גם הצרפתיות לא ראו במשפט ובקריירה משפטית אמצעי לשינוי חברתי. Corcos, 'Lawyers for Marianne' (above f. 3), p. 438.

130 לעניין זה ראו אצל רונן שמיר, 'בורגנות יהודית בפלסטנה הקולוניאלית: קווים-מתאר לסדר-יום מחקר', *סוציולוגיה ישראלית*, 3 (2000), עמ' 133.

131 ראו אצל מרגלית שילה, 'לדמותה של האישה בעלייה השנייה: האזרחית', *ישראל*, 6 (2004), עמ' 83.

132 שם. יש לזכור כי המאמר הנ"ל מתייחס לנשות העלייה השנייה.

133 ראו כתבן, 'לא עוד פטרוזיליה ליפוי הסלט' (לעיל הערה 1). וראו שם דבריו של מרדכי בן-הלל הכהן, שהיה מראשי משפט השלום העברי. הכהן ראה חשיבות בהקמת מוסדות משפטיים בארץ ישראל כבר בתקופה העות'מאנית: 'ולא חנם רדפנו הפקידים התורכים בזמן המלחמה בדבר משפט שלום העברי: הם הבינו את הערך הלאומי של מוסד זה בחיי העם המשתדל להתעורר לתחייה בארצו' (מרדכי בן-הלל הכהן, *עולמי*, ד, ירושלים תרפ"ח, עמ' 187). גם פרשת שושני – *H.C. 54/26 Saadia Shoshani & Morris Meoden v. Council of Tel-Aviv Township*, Collection of Judgements of the Ronen Shamir, *Courts of Palestine 727 (1911–1933)*, מובאת אצל: *Colonialism, Zionism and Law in Early Mandate Palestine*, Cambridge 2000, p. 101 – מדגימה את תפיסת המשפט ככלי בעל חשיבות לאומית, לפחות בעיני חלקים מן היישוב.

ינשים בטוגה של גברי'

כך עולה מהראיונות, לא ראו בעצמן קבוצה בעלת ייחוד. מדבריהן ניכרת הנטייה להתרחק ולהתנער מזיהוין כנשים,¹³⁴ לטובת הזיהוי שלהן כעורכות דין.¹³⁵ ובכל זאת הן עסקו בפעילות לטובת נשים או היו חברות בארגוני נשים. ההסבר לכך מורכב, אך דומני שבסופו ניתן יהיה לעמוד על האפשרות שאחדות מהן לא ניסו לאמץ לעצמן תדמית נשית, אלא פעילות זו הייתה בחלקה אמצעי לקידום מקצועי, בדומה לטקטיקה שאימצו לעצמם עורכי הדין הגברים ביישוב.

ראשית, בתקופת המנדט לא עמד לרשותן של עורכות הדין, שלא כרופאות למשל, איגוד מקצועי שעניינו נשות המקצוע (להבדיל מהארגון המקצועי הכללי: הסתדרות עורכי הדין ולאחר מכן לשכת עורכי הדין). אף שבהתאגדות יש תועלות רבות, בכללן יצירת לובי וגוף ידע שעשוי להעצים את כוחן של המשתתפות,¹³⁶ ניתן לזהות שני ארגונים בלבד שעשויים היו להשיג מטרה זו, אם כי לא רק בקרב עורכות דין. ארגון אחד היה 'הסניף הארץ-ישראלי של הפדרציה הבין-לאומית של נשות עסקים ובעלות מקצוע' (*The Palestine Branch of the International Federation of Business and Professional Women*),¹³⁷ שנוסד בשנת 1936. מטרתו של הארגון הייתה בין השאר 'להשיג שוויון זכויות כלכלי לנשים'.¹³⁸ שתי 'ראשונות' משתי פרופסיות נכחו בפגישת הייסוד: רוזה גינצברג, שנבחרה כיושבת ראש הוועדה המשפטית, ועדה גלר, רואת החשבון הראשונה בארץ ישראל ומזכירת התאחדות הנשים.¹³⁹ אף שככל הנראה פעילותן

134 בכך ארחיב בהמשך הדברים. בראיונות שקיימנו עם עורכות הדין הראשונות ביקשנו את עזרתן באיתור עורכות דין אחרות, שכן סברנו שמשום שמדובר בקבוצה קטנה, סביר שהן יכירו זו את זו. רובן, כך הסתבר, הכירו מעט מחברותיהן לפרופסיה, בעיקר את הידועות יותר (בדרך כלל השופטות) או את אלו שבהן פגשו בפרקטיקה, כמו שפגשו עורכי דין גברים.

135 והשוו אצל רדאי: 'Women lawyers and judges have, with few exceptions, shown a distinct lack of enthusiasm for any form of workshop, mobilization, or representation based on feminist association or interest', Raday, 'Women in Law in Israel' (above f. 13), p. 532

136 על חשיבותם של ארגוני הנשים לפני קום המדינה ראו אצל סילביה פוגל-ביז'אוי, 'פמיניזם, לאומיות ושינוי חברתי: מבט על הנשים בישראל', בתוך: ירמיהו יובל, 'אייר צבן ודוד שחם (עורכים), זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני – מבט אנציקלופדי, ד, ירושלים 2007, עמ' 236.

137 לא נמצא הארכיון של הארגון המקומי. כך גם מתשובת הארגון הבין-לאומי למחבר.

138 *Palestine Post*, 11.3.1936 (בתרגום חופשי מאנגלית).

139 עדה גלר הייתה ילידת פולין. אידאליסטית ציונית שניהלה בית ספר לבנות שנועד 'ללמד מלאכה ודעת לבנות ירושלים מהעדות העניות'. בשנת 1922 נסעה לארצות הברית (פיטסבורג) וקיבלה הסמכת Bachelior of Science. 'ארבע שנים של השתדלות מיגעת נצרכו לה כדי שממשלת המנדט תעשה את מבוקשה שהגיע לה עפ"י השכלתה המקצועית ורק בשנת 1931 קבלה רשיון לשמש כרואת חשבון ומבקר מוסמכת. האשה הראשונה והיחידה במקצוע זה בארץ', 'Palestine Lace', *The Jewish Chronicle*, 4.2.1922; ריאיון עם עדה גלר, מנהלת בית הספר לבנות; על עדה גלר, ששלטונות המנדט סירבו להעניק לה את הרישיון, ראו בתוך: 'מקצוע חדש לאשה בארץ', ידיעות התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בארץ-ישראל (1933), אצ"מ 175/36.

של הארגון לא נמשכה זמן רב (אם בכלל), בעצם הקמתו יש מההוכחה שבאותה תקופה היו העוסקות במקצוע מודעות לצורך לשפר את מעמדן ועל שבהקשר זה ביקשו לפעול כחלק מארגון בין-לאומי.

בדומה, גם 'הארגון הארץ-ישראלי של נשים אקדמאיות' (*Palestine Association of University Women*),¹⁴⁰ היה חלק ממערך בין-לאומי. הארגון נוסד בשנת 1932, ומטרתו העיקרית הייתה 'לקדם את החברות ואת ההבנה בין נשים אקדמאיות מפרופסיות שונות, מאמונות שונות וממדינות שונות, החיות בארץ-הקודש'.¹⁴¹ במסגרת פעילותו של הארגון ניכרת דומיננטיות של כמה מעורכות הדין הראשונות.¹⁴² בשנת 1935 התבקש הארגון לסייע להשיב על שאלון מטעם הפדרציה הבין-לאומית של נשים אקדמאיות (*International Federation of University Women*). מקור הפנייה היה בהחלטת חבר הלאומים משנת 1935 שכתרתה 'מעמד הנשים' ('The Status of Women'), ולפיה: 'הממשלות מוזמנות לשלוח [...] לדיון במליאה [...] את הערותיהן באשר לשאלת המעמד הפוליטי והאזרחי של הנשים [...] ביחד עם ידיעות באשר למצבן של הנשים תחת חוקי המדינה הרלוונטיים'.¹⁴³ נציגות הארגון היו אחראיות לספק את המידע על הנעשה בארץ ישראל, ולו ביחס למצב הנשים בפרופסיה המשפטית.¹⁴⁴ האגודה ביקשה מהוועד המשפטי, שבין השאר היה אחראי על הסמכתם של עורכי דין חדשים, לספק מידע מפורט ביחס לעורכות הדין שלמדו משפטים בארץ או שהוסמכו עד אותה תקופה.¹⁴⁵ נוסף על הנתונים המספריים שהתבקשו (מתי הורשו נשים להיבחן בבחינת עורכי הדין הזרים; מתי החלה ללמוד תלמידת משפטים הראשונה; מתי הוסמכה עורכת הדין הראשונה), השאלון עצמו מעיד על מודעות עמוקה לקשיים שהנשים עשויות להיתקל בהם בניסיון להשתלב

140 אין בארץ ארכיון לארגון זה, למעט תיקים שלא אותרו באצ"מ.
141 *History of the Israel (Palestine) Association of University Women (1950)*, א"מ חצ-2004/10; ראו גם 'אגודה ארץ ישראלית של נשים אקדמאיות', א"מ פ-3141/16. (בתרגום חופשי מאנגלית).

142 החברות בארגון: אוסורגין, שעמדה גם בראש ארגון נשים אקדמאיות ופעלה לקידום זכויות הנשים; לנדוי-דוכן; נופך-מוזס – יושבת ראש ארגון נשים אקדמאיות בתל אביב; בר-שירה, מאיגוד נשים אקדמאיות; ווינברג-אזולאי.

143 *LON Archives, Geneve, Circular Letters, 1935, v. 1446, C.L. 160. 1935.V*. (בתרגום חופשי מאנגלית).

144 במידה רבה הדבר דומה לדוחות התקופתיים שמדינות שהן צד ל'אמנה בדבר ביטול אפליה נגד נשים לצורתיה' (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*) מחויבות בהם. גם מדינת ישראל, שהיא צד לאמנה, הגישה כמה דוחות בהקשר זה.

145 *Board, 1.12.1936*, א"מ, חט' 20, מ-1088, 1276. *L.B. 1088*. ארגון נשים אקדמאיות, כמו ארגוני נשים אחרים התבקשו לסייע ולספק מידע לוועדה. ראו *LON Archives, Geneve, Legal V, 1939-1946, C.59.M21.1939.V, 23.1.1939, Committee for the Study of the Legal Status of Women, Report on the Enquiry, 1939*

ינשים בטוגה של גברי

בפרופסיה המשפטית, ולקשר בין המצב המשפחתי לעיסוק במקצוע ובכלל זה מספר הנשים הפנויות והנשואות העוסקות בתחום.¹⁴⁶ בדוח שפורסם בשנת 1937 הוצגה בין השאר תמונת המצב בבריטניה ובמושבות הכתר,¹⁴⁷ אבל נעדרת בו כל התייחסות לנעשה בארץ ישראל.¹⁴⁸ חנה הרצוג, בהתייחסה ל'ארגון הארץ-ישראלי של נשים אקדמאיות', טוענת כי 'אף שהיה איגוד מקצועי, לא עסק בייצוג האינטרסים המקצועיים'.¹⁴⁹ נראה כי למעט פעילות זאת של הסיוע בהכנת הדוח ביוזמתו של חבר הלאומים, אכן לא קידם הארגון את הנשים בפרופסיות. ייתכן שסיבת הדבר, כמו שעולה מדבריה של הרצוג, שמדובר היה בארגון אליטיסטי, שרוב חברותיו לא עסקו במקצוען פשוט 'כי יכלו להרשות לעצמן', ובניסוח אחר, בפרסום של האגודה, 'הפעילות המרכזית היתה מפגשי התה החברתיים'.¹⁵⁰ בעיקר בתקופת המנדט הפכו אפוא ארגונים אלה מנוף לקידום הפעילות המקצועית הפרטית או פעילותה החברתית של קבוצה ביישוב שגם כך נתפסה כקבוצה אליטיסטית, ומכאן שלא התאימה לתדמיתו של היישוב באותה תקופה, ולכן לא השיגה הישגים חשובים.

ארגון אחר ששם לו למטרה לקדם נשים עובדות ולהפגיש אותן הוקם בשנת 1954 בחסות איגוד הסורופטימיסטיות הבין-לאומי. מבין מייסדות הסניף הראשון (בחיפה) הייתה עורכת הדין לאה לנדוי-דוכן, שמאוחר יותר אף פעלה להקמתו של סניף נוסף בירושלים. עובדה זו חשובה, שכן בחיפה פעלו גם השופטות הראשונות, ונראה שפעילות הנשים האינטנסיבית שם עשתה את שלה. גם עורכת הדין לובה פורטונה (מהשופטות

146 הוועד המשפטי סיפק מידע חלקי, שכן שאר הנתונים היו ברשות המועצה ללימודי משפט (Council of Legal Studies). המידע שסופק כלל את הנשים שעברו את בחינת עורכי הדין הזרים ומספר הנשים העוסקות בעריכת דין לפי מצבן המשפחתי. The Sec. of the Legal Board to Dina Chaikin, Palestine Association of University Women 17.12.1936, מ'1276, 20 חט' א"מ, 1936. L.B. 1088

147 LON Archives, Geneve, Assembly Documents, A.14 (a). 1937.V, 10.9.1937, 'Status of Women-Communications received from Governments and Women's International Organizations Since September 1936'

148 אף שבדוח מצוין כי: 'Two colonies have made special statutory provision to enable women to practice a particular profession' (בשנת 1936). שני דברי החקיקה הקנו לנשים את הזכות לעסוק בין השאר בעריכת דין. עוד מצוינות המצרים (ישות מדינית שהקימו הבריטים וכללה בין היתר את סינגפור – Straits Settlements) בדוח כמה מושבות שנשים כבר עוסקות בהן בעריכת דין, אך גם הפעם אין כל אזכור לנעשה בארץ ישראל. הדבר מתמיה, שכן כבר ב-1930 נחקקה הפקודה המתירה מפורשות לנשים לעסוק בעריכת דין בארץ ישראל, עוד קודם לשתי המושבות הללו. בנקודה זו ראוי לצין שגם פסק הדין בעניין גינצברג לא פורסם בפרסום רשמי מטעם שלטונות המנדט, אף ששמעו הגיע לרחבי העולם.

149 חנה הרצוג, 'ארגוני נשים בחוגים האזרחיים: פרק נשכח בהיסטוריוגרפיה של היישוב', קתדרה, 70 (1994), עמ' 111-133

150 History of the Israel (Palestine) Association of University Women (1950), א"מ חז-2004/10. '[...] its chief activity [...] has been the monthly social teas [...]']

הראשונות) ועורכת הדין חנה קסל היו ממקימות המועדון. קסל, כך מספרים, 'עודדה נערות להיכנס למקצועות חדשים', ובעצמה הייתה נציבת האיגוד הישראלי בפדרציה האירופית.¹⁵¹ לימים הצטרפו לארגון גם עורכת הדין וינברג-אזולאי, שנתמנתה לנשיאת הסורופטימיסט הישראלי והייתה חברה בארגון הבין-לאומי; ועורכת הדין מינה שמיר (אף היא מהשופטות הראשונות) שנתמנתה ליושבת ראש המועדון בשנת 1962.

שלושת הארגונים (לפחות מאלו שפעלו בתקופת המנדט) לא השפיעו במידה רבה על קידומן של הנשים בפרופסיות, אף שבין המייסדות והמנהיגות היו אחדות מעורכות הדין הראשונות. הארגונים לא השפיעו ישירות על קידומן של נשים בפרופסיה המשפטית, אך ייתכן כי השפעתם הייתה עקיפה בעצם יצירת מודעות לנשים עורכות דין וכן ביצירת רשתות חברתיות.¹⁵²

מענה לכך ניתן שנים מאוחר יותר, עם הקמתו של 'איגוד נשים משפטניות'. בראש הארגון עמדו וינברג-אזולאי ולנדוי-דוכן, מי שהיו שותפות וחברות גם בארגונים הללו, ואליהן הצטרפה אוסטרובסקי-כהן, שהייתה גם סגנית נשיאה של הארגון העולמי של נשים עורכות דין. מתקנון הארגון ניתן ללמוד על שני יעדים מרכזיים: קידום האישה עורכת הדין בפרופסיה וקידום מעמד האישה בכלל.¹⁵³ הפעם, במוצהר, ביקשו המייסדות להשתמש בידע המשפטי של נשים לטובת נשים, ולא רק בפרופסיה המשפטית. מאחר שאחת ממטרות האיגוד הייתה ליצור קשרים בין-לאומיים עם ארגונים מקבילים בעולם ובראשם 'האיגוד הבין-לאומי של נשים משפטניות', נדמה כי היעדים הללו היו הכרחיים. האיגוד הבין-לאומי של נשים משפטניות חרט על דגלו את הטיפול בזכויות האדם והאישה, כשסוכנות הידע הן המשפטניות, הפועלות בשביל אחרים.

ייתכן שעורכות הדין הבינו כי הידע המשפטי שרכשו עשוי להשפיע ולהוביל לשינוי בכל הקשור למעמד האישה, אפילו אם מדובר ב'מועדונים חברתיים', אבל עם זאת היו בארגון אחד לפחות עורכות דין ומשפטניות שפעלו לטובת כלל הנשים ביישוב. כוונתי ל'התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות'. ארגון זה, שהוקם בשנת 1919, מוכר בעיקר בכל הקשור למאבק הנשים על זכות הבחירה הפעילה והסבילה למוסדות היישוב. אבל הארגון עסק בהרבה יותר מכך: ההתאחדות נאבקה על זכות הכניסה של נשים לפרופסיה המשפטית ועל קידומן של עורכות הדין לתפקידים ציבוריים במטרה לקדם את זכויות

151 הנתונים מתוך ספרו של מועדון סורופטימיסט חיפה, 1954-2004.

152 לימים נהפכה אסטרטגיה זו מבוססת יותר כשארגונים אלה סווגו כ'פמיניזם קרייריסטי', אף שהם עצמם 'התנערו מהניסיון לתייג אותם כפמיניסטיים', ראו יזרעאלי, 'המגדור בעולם העבודה' (לעיל הערה 9), עמ' 210.

153 בשנות החמישים עמדה בראש הארגון העולמי עורכת הדין הראשונה בטורקיה – סאריה אגאוגלו (Sureyya Agaoglu). ראו מכתב מאגאוגלו לפלוני, שבו היא מסבירה את הצורך להזמין נשים עורכות דין לכנס של הארגון בשנת 1954. מהמסמך ניתן לעמוד על מטרות הארגון, הדומות לאלה שנקבעו גם בתקנון הארגון בישראל, א"מ חז-2004/10.

הנשים בכלל,¹⁵⁴ וכן הקימה לשכות משפטיות שייצגו נשים בהתנדבות, בעיקר בבתי הדין הרבניים. לשכות מעין אלו פעלו לימים גם במסגרת ויצ"ו. כמה מעורכות הדין הראשונות, דוגמת חולדה אלדמן, לוטה הנמן-שטראוס¹⁵⁵ ומרים שטרקמן-ורלינסקי, היו חברות בהתאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות.¹⁵⁶ פעילותן של עורכות הדין הראשונות הייתה ניכרת בהחלט, בייחוד כשרתמו את ידיעותיהן המשפטיות וניסו להשפיע על הליכי החקיקה – הן בתקופת המנדט והן לאחר קום המדינה.¹⁵⁷ גם כאן הפעילות הייתה בלא תמורה ישירה. עם זה ניתן למצוא קשר בין הנשים הפעילות בהתאחדות ובין מינוין לתפקידים ולמשרות לאחר קום המדינה, אם משרות בשכר¹⁵⁸ ואם משרות של כבוד.¹⁵⁹ אין זאת אומרת שההתאחדות פעלה לקידומן האישי, אבל עובדת היותן בקדמת הבימה הציבורית בכל הקשור לטיפול בנשים בארץ ישראל ובמדינת ישראל, סייעה ולו במעט לאפשרות קידומן במישור הפרטי.¹⁶⁰ כלומר, הנושא ה'נשי' שימש בסיס לקידום האישי. דוגמה אחרת היא זו של גינצברג, שפעלה הן כעורכת דין והן כאחת ממנהיגות ויצ"ו, ובשל כך נתפסה כמייצגת את העניין הנשי. פעילותה הציבורית בוויצ"ו¹⁶¹ הייתה כרוכה בפעילותה המשפטית, שכן גינצברג טיפלה במשרדה בענייניה המשפטיים של ויצ"ו,¹⁶² ובכלל זה בדיני אימוץ ומשמורת ילדים.¹⁶³

154 ראו בייחוד אצל כתבן, 'לא עוד פטרוזיליה ליפוי הסלט' (לעיל הערה 1).

155 ראו למשל לאה פינס לשרה עזריהו, 20.6.1948, אצ"מ J75/35.

156 מקצתן בנות או קרובות של הוותיקות, מעין 'דור המשך', דוגמת נפך-מוזס.

157 המעורבות בחקיקה: שטרקמן-ורלינסקי; שמיר (הייתה מעורבת בקידום הצעת חוק לתקון דיני העונשין [עברות זנות] התשכ"ב-1962 ופעלה לקידום הקמתו של הוסטל לנערות סוטות); גינצברג: הייתה פעילה גם בהקשר של החקיקה, ראו מסמך של רוזה גינוסר על חוק השיפוט משנת 1953, אצ"מ F49/1349; וכן חברת המועצה לעבודה סוציאלית (יושבת ראש הוועדה לטיפול בילדים עוברי חוק), אצ"מ J1/6194.

158 דוגמת המינויים של חולדה אלדמן, שטרקמן-ורלינסקי והנמן-שטראוס.

159 בוועדות ובערכאות מעין שיפוטיות, למשל נופך-מוזס.

160 כך למשל לא כולן ראו בנופך-מוזס מודל, אלא היו מי שסברו שהיא מנסה לקדם את עצמה, מכתב מאגוד לשווי זכויות נשים בישראל, מתהלה מטמון לד"ר ברכיהו, אצ"מ J75/39. מטמון מלינה על שנופך-מוזס נקבעה כחברת משלחת לכינוס הנשים בשטוקהולם: 'מדוע זה מגיע לה? המשום שעד היום לא עשתה דבר למען האשה? המשום שהיא עשירה...?'

161 גינצברג שימשה גם כחברת דירקטוריון של קרן היסוד (1938), אצ"מ KH4/2788; כפי הנראה היה זה פועל יוצא של עבודתה הציבורית בוויצ"ו. בארגון זה היו פעילות עוד כמה עורכות דין: שושנה שטרן, לוטה הנמן-שטראוס (עסקה בשנות השלושים בתעמולה מטעם ויצ"ו, אצ"מ F49/2029), ורננה גוטמן (ועדת הביקורת של ויצ"ו).

162 תיק מס' 1600 – י'צו – רשום חברה, ארכיון משרד עוה"ד הילר.

163 באותה תקופה היו ילדים רבים בבתי יתומים (ילדי הבריטים שאמותיהם מסרו אותם לאימוץ). בעקבות פנייתה של גינוסר לנשיא בית המשפט האזרחי, קבע האחרון כי יש לקחת את חוק האימוץ האנגלי ולהפכו למקומי (לא ידוע אם מדובר רק בילדי בריטים או גם בילדים ניצולי שואה), אצ"מ F49/1139. 'אשה מאד ציונית', לאשה, 1222 (7.9.1970), אצ"מ AK245/1, לקראת פרישתה בגיל שמונים של רוזה גינוסר מנשיאות ויצ"ו.

בכך יש אולי הסבר, ולו חלקי, לפער בין בחירת המקצוע (הלא-אידאליסטית בדרך כלל) ובין יישומו של הידע המשפטי לטיפול בנשים. לא ברור אם הפעילות המתוארת הייתה מסוג פרו-בונו (ללא שכר), אבל ארגונים מסוג זה, גם אם הפעילות בהם (לרבות הפעילות המשפטית) הייתה בהתנדבות, סיפקו חשיפה או פרסום או קשרו את העוסקות בהם מרצונן או שלא מרצונן, עם תדמית מסוימת (למשל סיוע לנשים),¹⁶⁴ או העמידו אותן בחזית העשייה הציבורית ובדרך זו אפשרו אולי להרחיב את בסיס הלקוחות בפרקטיקה הפרטית. תופעה זו הייתה שכיחה גם בקרב עורכי הדין בכלל, ועל כך כבר עמדו בראון ודה-פריס בהקשר אחר: 'בימים של מצוקה תעסוקתית עבור עורכי הדין, נראה שפעילות פרופסיונלית וציבורית הייתה הכרחית על מנת למצוא פרנסה'.¹⁶⁵ ודאי שהתייחסות לפעילויות אלה לא כאלטרואיסטיות, אלא כאופורטוניסטיות בלבד תהא צינית ומוטעית, ואין ספק שאותן נשים בחרו בקו זה מכיוון שחשו שהן יכולות לפעול לטובת נשים באמצעות ידיעותיהן המשפטיות. חשוב לציין שגישה זו הייתה מקובלת גם בפעילות פילנטרופית של נשים, שלשיטתה של מרגלית שילה סללה את דרכן לספרה הציבורית ול'מסלולי תעסוקה חדשים'.¹⁶⁶ שילה גם מצאה את הפרדוקס שבעניין: 'הפעילות הנשית היתה בעלת אופי פרדוקסלי: מחד גיסא, היא החדירה את הנשים לספרה הגברית והציבורית ומאידך גיסא, היא העצימה את ייחודה של המהות הנשית [...].'¹⁶⁷

חשוב להזכיר כי בניגוד לגברים, אפשרות הפעולה של הנשים במישור הצינוני-לאומי הייתה מוגבלת, ולכן טבעי שהן פנו לעסוק בתחומים המתוארים, שאף שהיו חלק מהפעילות ביישוב, לא נוספה להם יוקרה בשל היותם פעילויות 'נשיות'. עם זאת היו מבין עורכות הדין שעסקו גם בפעילות שקשורה במאבק על תקומת ישראל.¹⁶⁸ גינצברג למשל עסקה בקבלת אשרות לעולים והשיגה סרטיפיקטים למאות פליטים יהודים מגרמניה,¹⁶⁹ בעיקר על רקע קשריה המיוחדים עם צמרת השלטון הבריטי בארץ ישראל: '[...] בחרה במשפטים הקשורים בעליה, ולא אחת אף ניצלה את מצבה החברתי – קשרים והכרות עם פקידים אנגלים גבוהים – כדי לזכות במשפטי-עליה. היא ראתה בכך

164 היו פעילות בעוד ארגונים. כך פרומקין (מד"א; רשות הצופות; מועצת נשות הדסה); אתל סמואלס; נתניהו.

165 בראון ודה פריס, 'במיטת סדום של פרופסיונליזם' (לעיל הערה 128), עמ' 21.

166 מרגלית שילה, 'פילנתרופיה כנתיב נשי לספירה הציבורית', בתוך: טובה כהן (עורכת), 'מעשה ידיה': אשה בין עבודה ומשפחה (האשה ביהדות), 7, רמת גן 2001 עמ' 17, 21.

167 שם.

168 וכך גם עורכי דין גברים. ראו שמעון ארז בלום, 'עריכת-דין למען מטרה לאמית בימי "המרד": השתלבותם של עורכי הדין מקס זליגמן ומקס קריצ'מן במאבק האצ"ל בבריטים בשנים 1945-1947 בארץ-ישראל המנדטורית', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2005.

169 ביוגרפיה/אוטוביוגרפיה מקוצרת של גינצברג, אצ"מ F49/1139. ראו גם מכתב תודה משנת 1936 לגינצברג, על סיוע ככל הנראה בהשגת סרטיפיקט לאישה מאנטוורפן, אצ"מ AK245/2. ראו גם אצל אייזיק רמבה, בנים אכלו בוסר, ישראל תשל"ג, עמ' 192.

ינשים בטוגה של גברי'

תפקיד ציבורי.¹⁷⁰ בכך היא בוודאי עונה על התפיסה שלפיה עיקר תפקידם של עורכי הדין היה בתיווך בין היישוב לשלטונות המנדט. היו כמובן עוד נשים פעילות, מקצתן עסקו גם בפעילות מחתרתית דוגמת אתל סמואלס,¹⁷¹ והיו כאלה שעסקו בפקידות (ולא בעריכת דין) במסגרות הציוניות, ובמובן זה נמנו עם המנגנון הפקידותי, שתפס את פעילותו הביורוקרטית כחלק מבניין האומה.¹⁷²

כעת ניתן למפות את פעילותן של עורכות הדין הראשונות: פעילות פרטית למען נשים (כלומר פעילות שעשויה להתקיים בגופים וולונטריים דוגמת ויצ"ו, אבל לא כיזמה משותפת של עורכות דין); פעילות ציבורית למען הנשים בפרופסיה (לרבות המשפטית); ופעילות ציבורית למען נשים (כלומר פעילות שעשויה להתקיים בגופים וולונטריים כיזמה משותפת של עורכות דין). בסיכומי של דבר עורכות הדין הראשונות לא היו מאוגדות – מקצתן נלחמו על פרנסתן ונאלצו לפעול למען הכלל במסגרת המצומצמת שיכלו; ואחרות רתמו את הידע המשפטי שלהן לטובת העניין הציוני, ויתרה מזאת, לטובת העניין הנשי, ובעקפיין סייעו גם לשרת את העניין האישי-מקצועי של אחדות מעורכות הדין.

חשוב להזכיר שעם קום המדינה רבות מעורכות הדין הראשונות עברו למגזר הציבורי (תפקידי שיפוט, פרקליטות וכן הלאה), והאחרות, שפעלו במגזר הפרטי, עשו זאת כאמור בעיקר הודות להיותן נשואות לעורכי דין והשותפויות המשפחתיות שהקימו.

שימור שם הנעורים: תפיסה פמיניסטית או אמצעי לקידום אישי?

פרקטיקה אחרת שעשויה להתפרש כמעשה אידאולוגי היא שימור שם הנעורים. רבות מעורכות הדין הראשונות מופיעות ברשומות (בעיתון הרשמי) כששם נעוריהן לצד שם משפחתן מנישואים. הבריטים לא התנגדו לכך ככל הנראה,¹⁷³ אך את הרצון לשימור את שם המשפחה יש לבחון בהקשר המתאים. ראשית, בשנים האחרונות מחקרים

170 א' אדר, 'רוזה גינסור, עורכת הדין הראשונה בארץ: "מה שמותר לגבר – מותר גם לאשה"', [מקור לא ידוע], אצ"מ AK245/1; ראו גם: 'Israel Woman Lawyer Owes Career to Canadian', *Toronto Daily Star*, 17.12.1955, וראיה למעורבותה של גינצברג בענייני העלייה ראו In re Holocaust Victim Assets Litigation, Case No. CV96-4849, Certified Award to Claimant Mordechai Katz. Claims Resolution Tribunal. http://www.crt-ii.org/_awards/_apdfs/Katz_Peretz.pdf. (אוחזר ב-10 בינואר 2010).

171 שמיר מונתה בסוף חודש נובמבר 1944 לעורכת הרשמית של מערכות – ביטאון בענייני צבא וביטחון. מכיוון שלביטאון לא היה רישיון מטעם הממשל הבריטי, היה צורך להסתיר את קביעותו ואת האנשים הקשורים בהוצאתו. ואכן הכותבים בכתב העת הוצגו בשמות בדויים. ראו שמיר-דרייבר ומיטל, *זכות ראשונות* (לעיל הערה 36).

172 דוד דה פריס, 'פקידים עבריים בארץ-ישראל', *תיאוריה וביקורת*, 9 (1996), עמ' 41.
173 עיון ברשימות עורכי הדין באותן שנים בהחלט מלמד על שכיחותה של פרקטיקה זו, או לחלופין ציון שמה של עורכת הדין ולצדו התואר 'Mrs.'

שעוסקים בנושא זה מצביעים על מגוון פרקטיקות שנשים נוקטות בכל הקשור לשם משפחתן לאחר הנישואים.¹⁷⁴ מגוון הפרקטיקות קשור, כמו שנראה, גם במדינות המוצא ובתרבויות שמהן הגיעו עורכות הדין. במובן זה, כמידת היותה של ארץ ישראל ארץ קולטת עלייה, כך גם מגוון המקורות לפרקטיקות הקשורות בשינוי או בשימור שם המשפחה של האישה הנשואה. שנית, חשוב להדגיש שגם במקרה זה מדובר בהקשר המשפחתי, שכאמור חוזר על עצמו לאורך מאמר זה.

את העובדה שרוב עורכות הדין הראשונות התעקשו לשמור על שם נעוריהן לצד שם נישואיהן אפשר לכאורה לפרש כחלק ממערכה רחבה של התאחדות הנשים, שכן אחד המאפיינים המובהקים של פעילות ההתאחדות הייתה המודעות ותשומת הלב לפרטים שלכאורה נראים פעוטים ומשניים – לתפיסתה עצם העיסוק בהם, העלאתם למודעות והפיכתם לעניין לדון בו, יצרו מצב שחייב הקפדה יתרה על זכויות האישה. כך למשל במפקד האוכלוסין בארץ ישראל בשנת 1931 הוגדרה האישה בין היתר כ'תלויה בבעלה'. ההתאחדות מחתה לפני שלטונות המנדט והעניין תוקן.¹⁷⁵ יש לזכור שלא בכדי הגדיר השלטון הבריטי את האישה כנספחת לבעלה, שכן כך היה מקובל במשפט האנגלי, ואף שהדבר שונה במאה העשרים,¹⁷⁶ שרידיו עדיין ניכרו היטב במשפט, לרבות בארץ ישראל המנדטורית,¹⁷⁷ ובוודאי נכונים הדברים ביחס לשימור שם נעוריה של האישה הנישואת: '[...] המנהג החברתי הפטריארכלי שנלווה לה, לפיו מקבלת אשה נשואה נוסף על חסותו המשפטית של אישה גם את שמו, נותר על כנו בכל ארצות המשפט המקובל [...]'.¹⁷⁸

ההתאחדות יצאה נגד גישה פטריארכלית זו שאותה אימצו, ככל הנראה בחום, לא רק הבריטים. כך בשנת 1942 פנתה ההתאחדות להנהלת קק"ל בבקשה לשנות את הרישום

174 ראו למשל מיכל רום, "אז איך קוראים לך עכשיו?": איתגור וניכוס בתהליך הבחירה של נשים ישראליות בשאלת שם המשפחה לאחר הנישואין, עבודות דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ח; Omi Morgenstern-Leissner, 'The Problem that Has No Name', *Cardozo Women's Law Journal*, 4 (1998), p. 321; Gretchen E. Gooding & Rose M. Kreider, 'Women's Marital Naming Choices in a Nationally Representative Sample', *Journal of Family Issues*, 20 (2009), p. 1; Richard E. Kopelman, Rita J. Shea-Van Fossen, Eletherios Paraskevas, Leanna Lawter & David J. Prottas, 'The Bride is Keeping Her Name: A 35-Year Retrospective Analysis of Trends and Correlates', *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 37 (2009), p. 687-700

175 שרה עזריהו, התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בארץ ישראל, חיפה 1977, עמ' 45. ב' מילס להתאחדות נשים, 28.8.1931, ארכיון יד טבנקין, חט' 15, מכל 2, תיק 3.

176 אורית קמיר, 'לכל אשה יש שם', משפטים, כז (תשנ"ז), עמ' 332.

177 לנוהג זה היו השלכות שנים רבות, גם לאחר קום המדינה. ראו למשל אצל אסף לחובסקי, 'קטיגוריות של מין ומעמד בדיני מס ההכנסה', עיוני משפט, כד (2000), עמ' 205; אוריאל גורני, 'היתכן קשר פלילי בין בעל לאישה?', חוק ומשפט, 16 (14.7.1955), עמ' 1; Tax Legislation as it Affects Married Women in Employment (מסמך משנת 1958 שהכינה צילה שהם), אצ"מ F49/1349.

178 קמיר, 'לכל אשה יש שם' (לעיל הערה 176), עמ' 332.

על קבלות בגין תרומות: 'לפי שגרה נושנה נוהגת עדיין מנהג לרשום את הקבלות על תרומות המשפחה על שם "ראש המשפחה" בלבד. אולם מנהג זה אינו הולם יותר את מושגי הישוב [...]'.¹⁷⁹ מכל מקום, הבריטים נטו לוותר בסוגיית הרישום במפקד האוכלוסין והתירו בנקל את רישומן של נשים שביקשו להמשיך ולהחזיק בשם נעוריהן. אבל מתברר שהתפיסה הפטריארכלית והותרת שמה של האישה והצמדנו לשמו של בעלה לא היו דווקניות, אלא ליברליות,¹⁸⁰ ונשים ביישוב בחרו במגוון של דרכים כדי להציג את שם משפחתן.¹⁸¹ חשוב לזכור שהיו ארצות שבהן נוהג זה היה מקובל,¹⁸² ולדבריה של קמיר רבות מיוצאות הקונטיננט (דוגמת לוטה הנמן-שטראוס ואליזבט ברנר-רובינשטיין), בחרו לשמר את שם נעוריהן לצד שם נישואיהן. ואולם גם ילידות הארץ (דוגמת נעה קראוזה-שדמון ולאה לנדוי-דוכן) וכן עורכות דין שהגיעו לארץ ישראל מארצות המשפט המקובל בחרו לשמור על שם משפחתן. ההיה מדובר בתודעה פמיניסטית עמוקה כדוגמת זו שהתאחדות הנשים נדרשה אליה, או בניסיון להיעזר במגוון של אמצעים כדי להשתלב במקצוע באופן הטוב יותר?

לרצון לשמר את שם הנעורים לצד שם הנישואים ניתן למנות שתי סיבות עיקריות הרלוונטיות לענייננו: הראשונה היא כי הנשים היו מוכרות בפרופסיה בזכות עצמן עוד טרם נישואיהן. אפשרות זו הייתה מקובלת, ועל כך הצביעה אורית קמיר: '[...] אי-קבלת שם-משפחת האישה הוא זכות הנוגעת בעיקר, אם לא רק, לנשים "מיוחדות", כלומר: לנשים בעלות קריירה עצמאית של ממש שקנתה להן שם [...]'.¹⁸³ עם זאת, במקרים אלה היה מקובל לשמור על שם הנעורים, ולא להוסיף את שם משפחתו של האישה. ואילו במקרה שלנו המצב שונה; הסיבה השנייה הייתה העובדה שנשים אלה היו מוכרות בזכות אביהן, ושימור השם עשוי היה לקדם אותן. רבות מעורכות הדין הראשונות היו בנות לאבות ידועי שם ביישוב היהודי, רובם עורכי דין, שכאמור אף הפצירו בבנותיהם לעסוק במשפטים. טבעי היה שאחדות התמחו אצלם או שבעזרתם ובזכות מעמדם במערכת

179 התאחדות נשים עבריות להנהלת קק"ל, 28.12.1942, אצ"מ J75/22. עניין השימוש בשם ראש המשפחה היה נכון גם בקופות החולים עד לפני שנים לא רבות; באותה ההזדמנות פנתה ההתאחדות לעוד גופים כגון ועד הקהילה וקרן היסוד בבקשה לשנות את המצב הקיים. התאחדות נשים עבריות להנהלת ועד הקהילה, 28.12.1942, אצ"מ J75/22; התאחדות נשים עבריות להנהלת קרן היסוד, 28.12.1942, אצ"מ J75/22; לאחר קום המדינה פנתה ההתאחדות גם למשרד הפנים בבקשה לרשום בתעודות רשמיות את שם האם לצד שם האב. מנכ"ל משרד הפנים להתאחדות נשים עבריות, 2.7.1950, אצ"מ J75/39. על מאבקים לעצמאות האישה העובדת הנשואה ('אשת החבר') ראו גם אצל ברנשטיין, **אשה בארץ ישראל** (לעיל הערה 73).

180 קמיר, 'לכל אשה יש שם' (לעיל הערה 176), עמ' 333.

181 בדרך זו נוצר פלורליזם תרבותי, כדבריה של אורית קמיר, שם, עמ' 333.

182 שם, עמ' 332. לרקע ההיסטורי של שמות משפחה יהודיים בעיקר בקהילות אשכנז, ראו Omi Morgenstern Leissner, 'Jewish Women's Family Names: A Feminist Legal Analysis',

Israel Law Review, 34 (2000), p. 560-599

183 קמיר, 'לכל אשה יש שם' (לעיל הערה 176), עמ' 338.

המשפט בארץ ישראל¹⁸⁴ התקבלו להתמחות. מכל מקום, השייך המשפחתי הקל על ההשתלבות בפרופסיה. עובדה זו מחזקת את ההנחות הרציונליות בכל הנוגע לבחירת המקצוע של עורכות הדין הראשונות. במילים אחרות, דווקא שימור שם הנעורים לצד אימוץ שם הנישואים עתיד היה לשמש כור ההיתוך במסגרת הפרופסיונלית: כמעין היבדלות לצורך היטמעות.¹⁸⁵

הבחירה להשאיר את שם הנעורים, אם מכוח הנוהג הרווח ואם מטעמים מעשיים-מקצועיים, אינה שוללת את האפשרות שהיו נשים שעשו זאת גם ממודעות פמיניסטית, דוגמת המדיניות של התאחדות נשים. אחרי הכול, עורכות הדין הראשונות היו לפחות בכוח בעלות מודעות לנושא ולחשיבותו, וכמה מהן גם היו פעילות בהתאחדות. ואולם יש להדגיש שרוב עורכות הדין לא ביכרו להישאר בשם נעוריהן, אלא הוסיפו אליו את שם משפחת הבעל.¹⁸⁶ יתרה מזאת, לא פעם נוצר מצב שהן האב והן הבעל היו עורכי דין, דבר שעשוי אולי לרמז על המניעים (שאינם פסולים, כמובן) להשאיר את שמותיהם.¹⁸⁷ במילים אחרות, מסתמן כי שימור שם הנעורים לצד אימוץ שם הבעל היה קשור בדרך כלל לפרקטיקה תרבותית או לרכישת יתרון פרופסיונלי, ופחות לתפיסה פמיניסטית מושרשת או לניסיון להיבדלות. עם זאת, דווקא אימוץ טקטיקות אלו הוביל לא פעם להיבדלות או לכל הפחות לשמירה של זהות,¹⁸⁸ שכן דווקא בצירוף השם הנוסף הבחינו עצמן עורכות הדין מקהל הגברים. חשוב להדגיש שנתוני המחקר אין די בהם כדי לקבוע חד-משמעית אם שמות המשפחה ה'מיוחדים' מקורם בתפיסה פמיניסטית או פרקטית, או שילוב של השניים. עם זאת, מהדיון עולה שלפחות בכל הקשור לאחדות מעורכות הדין, סוגיית שם המשפחה לא נבעה מאידאל כלשהו,¹⁸⁹ אלא כמו שמציינת גם פוסטי, היא קשורה ליחס ולשילוב בין קריירה למשפחה,¹⁹⁰ ובחלק מהמקרים גם לנוהג בארץ

184 כך למשל סעדה פרומקין, בתו של גד פרומקין, השופט היהודי היחיד בבית המשפט העליון בארץ ישראל; חמדה נופך, בתו של השופט יצחק נופך; או חנה אבנור ולאה לנדוי-דוכן, שהתמחו כל אחת אצל אביה.

185 'ציון כי רק לאחר קום המדינה החליפו אחדות מעורכות הדין את שם משפחתן יחד עם שם משפחת הבעל לשם עברי, בעקבות דרישתה של המדינה מבכירי השלטון והצבא. כך עשתה מינה שמיר, וכך עשו גינצברג ובעלה, שעברתו את שמם לגינוסר לפני שיצאו לשליחות דיפלומטית ברומא.

186 'פרקטיקות אלטרנטיביות אומצו על ידי מי שהיו פעילות בארגוני נשים, והן ראו בזאת חלק מסממני השחרור ונאבקו על כך', רום, 'אז איך קוראים לך עכשיו?' (לעיל הערה 174), עמ' 97.

187 ניתן להדגים גם תופעה הפוכה. חנה אבנור למשל לא רצתה להיות מזוהה עם אביה בכל הנוגע למינויה כשופטת, ויחד עם בעלה בחרה שם משפחה חדש.

188 ראו, Gooding & Kreider, 'Women's Marital Naming' (above f. 174); Kopelman et al., 'The Bride is Keeping Her Name' (above f. 174)

189 והשוו לממצאיה של רום, 'אז איך קוראים לך עכשיו?' (לעיל הערה 174), עמ' 212-213.

190 'נשות האליטה הקפידו לציין את שם משפחתן המקורי [...] ועם נישואיהן, הן שמחו לצרף כמקובל את שם משפחתן שלאחר הנישואין [...]'. פוסטי לומדת מכך על עמדתן ביחס לווגיות ומשפחתיות, ובעיקר [...] התייחסותן לנושאים חשובים כדוגמת השילוב בין משפחה לקריירה [...], מירי פוסטי,

ינשים בטוגה של גברי

מוצאן. כך או כך, אף שבמבט ראשון ניתן היה אולי להתרשם שריבוי הנשים הנושאות שם כפול מעיד על תפיסה פמיניסטית, בחינה נוספת מראה שלא כך הדבר, ולשם הכפול מגוון של טעמים וסיבות.

התנהלות מקצועית: רוצות להיות כמו כולם

לעומת הדוגמאות של זיהוי נשי או פמיניסטי לכאורה בקרב עורכות הדין הראשונות, יש גם דוגמאות להתרחקות מפורשת מכל זיהוי כזה.¹⁹¹ כמו שמציינת אריאלה פרידמן: 'הפער בין רצון הנשים לשנות את מעמדן ואת חלוקת התפקידים והזכויות בחברה לבין התנגדותן להזדהות ולפעילות פמיניסטית נובע, בין היתר, מחששן מהמחיר שתצטרכנה לשלם אם לא תלכנה בתלם'.¹⁹² ראשית, מדובר בתקופה שבה היה השוויון חלק מהאתוס הציוני, והיו נשים שהעדיפו לראות עצמן שוות בין שווים.¹⁹³ כמו שמראה פרידמן, להתרחקות נשים מזיהוי פמיניסטי יש כמה מודלים, בכללם העובדה שנשים אינן רוצות להיתפס כפמיניסטית ה'לוחמנית' וה'תוקפנית', או לחלופין שהן עצמן 'לא מרגישות כל אפליה'.¹⁹⁴ כך גם נשים 'זיתרו במידה ניכרת על עולמן הנשי'.¹⁹⁵ כפי הנראה הדברים אינם נכונים רק כיום, אלא גם ואולי בעיקר בתקופת המנדט.¹⁹⁶

בשנת 1929 פרסם העיתונאי אורי קיסרי מאמר תמיכה בעניין מאבקה של רוזה

'תרומתן של נשות האליטה בנות העלייה השנייה ליישוב היהודי בארץ ישראל בשנים 1904-1948', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ה, עמ' 107-108.

191 לא כל עורכות הדין התרחקו מזיהוי פמיניסטי, אם כי רבות מהן. השוו למאמרו של צבי טריגר, "מעולם לא הצטרפתי לתנועה לזכויות נשים": גולדה מאיר וראשית תנועת הנשים הארץ-ישראלית', בתוך: כתבן, שילה והלפרין-קדרי (עורכים), חוקה אחת ומשפט אחד (לעיל הערה 29); עוד על רתיעת נשים מזיהוי פמיניסטי ראו אצל צבי טריגר, 'להעז להביט באל האהבה: שיחה עם קרול גיליגן', בתוך: ארנה בן-נפתלי וחנה נוה (עורכות), משפטים על אהבה, תל אביב 2005, עמ' 570; ובעניין זה השוו רונן שמיר, מיכל שטראי וגלי אליאס, 'שליחות, פמיניזם ופרופסיונליזם: טוענות רבניות בקהילה הדתית-אורתודוקסית', מגמות, לח (1997), עמ' 340; ביחס לרחל ינאית בן-צבי, שאף שפעלה למען נשים לא ראתה בעצמה סופרז'יסטית, ראו אצל Ruth Kark, "Not a Suffragist"? Rachel Yanait Ben-Zvi on Women and Gender', *Nashim*, 7 (2004), p. 128.

192 אריאלה פרידמן, 'על פמיניזם, נשיות וכוח של נשים בישראל', בתוך: יזרעאלי ואחרים (עורכים), מין מגדר פוליטיקה (לעיל הערה 9), עמ' 47.

193 שם, עמ' 25. ייתכן שהתנהלותן הייתה בנוסח הפמיניזם הליברלי, להבדיל משיח הפמיניזם התרבותי המאוחר יותר. כך הן ניסו להתאים את עצמן לאמת המידה הגברית בפרופסיה המשפטית.

194 שם, עמ' 22, 23.

195 שם, עמ' 28.

196 'תקופת היישוב תרמה תרומה חשובה לנורמליזציה של הרעיון של עבודת נשים מחוץ לבית [...]', ראו דפנה יזרעאלי, 'חסי עבודה ומשפחה: המקרה של נשים במעמדות הביניים בישראל', בתוך: כהן (עורכת), 'מעשה ידיה' (לעיל הערה 166), עמ' 5-6.

גינצברג. בלי משים העלה קיסרי שתי משוכות ראשונות: הראשונה הייתה בביטוי שהובא בכותרת המאמר: 'כשהאשה נעשית עורך-דין' – ראייה שהשפה העברית לא הורגלה במושג 'עורכת-דין';¹⁹⁷ המשוכה השנייה היא מדי המשפט.¹⁹⁸ קיסרי במאמרו התייחס לעורכות הדין כ'אשה, בת-חיה – עורך דין בטוגה של גבר'.¹⁹⁹ בשני המקרים כאילו ראה קיסרי את עורכות הדין כמשתלבות במקצוע הגברי ופועלות כגברים, מתאימות את עצמן ומקבלות על עצמן את הכללים הקיימים: כללים שקבעו גברים.²⁰⁰ או כמו שמציינת ג'ין מקנזי-לייפר, על נשים בפרופסיה המשפטית היה לקבל את ה'קוד הגברי' בכל ההקשרים הפרופסיונליים.²⁰¹ נדמה שעורכות הדין קיבלו על עצמן את המשימה שלא להיבדל מקהל עורכי הדין הגברים. אם להשתמש במילותיה של שילה בהתייחסה לפועלות בארץ ישראל, מדובר אולי ב'חווה גברית'. עורכות הדין הראשונות אמנם לא נמנו עם מעמד הפועלות, אבל היו חלוצות בתחומן שלהן, וכאלה לא ניסו להיבדל מהגברים, אלא להידמות להם.²⁰² דינמיקה זו החלה כבר בתקופת לימודיהן. נדמה כי הזיכרון החזק

197 עורכות הדין הראשונות בצרפת התמודדו עם בעיה דומה. קורקוס מסבירה שבצרפתית לא היה אפילו מונח שיכול לתאר 'אשה עורך דין'. לכן השתמשו במונח 'femme-avocat', ראו Corcos, 'Lawyers for Marianne' (above f. 3), p. 445

198 על הטשטוש המגדרי, אף כי בתקופות מוקדמות יותר, ראו אצל מוסמן: Mossman, *The First Women Lawyers* (above f. 19), p. 6; על הלבוש הגברי 'לשם הגדרה תרבותית של גבולות המגדר' ראו אצל בילי מלמן, 'מן השוליים אל ההיסטוריה של היישוב: מיגדר וארץ ישראליות (1890-1920)', ציון, סב (תשנ"ז), עמ' 260.

199 ראו לעיל בכותרת המאמר. השופט המנוח חיים כהן סיפר שהופיע בדיון מול גינצברג: 'זכורני שפעם הופעתי נגדה לפני השופט ברק [הכוונה ככל הנראה לפאג'ט ברוק] שהיה מקפיד מאד על כל דבר פורמלי וטכסי, וכשהודעתי שאני מופיע בשם התובע וחברתי המלומדת מופיעה בשם הנתבע, ענה ואמר: אין אני רואה הופעה מטעם הנתבע. ראיתי מיד שחברתי לבשה תחת גלימתה חולצה לבנה פתוחה, וביקשתי את בית-המשפט לדחות את הדיון לחמש דקות על מנת שתוכל להיות הופעה נאותה גם מטעם הנתבע. השופט יצא מן האולם, ואז התחלנו לחפש אחר הצווארון הנוקשה ועניבת הציפור הלבנה ומקטורן שחור, שהיו אז חוק ולא יעבור במדי עורכי-הדין. אחר חמש דקות היתה לבושה כדבעי, אך הענין היטב חרה לה, ראשית מפני שנאלצה ללבוש בגדים לא לה, ושנית משום ששוב חשה בהפליה פסולה של המין היפה'. שטרסמן, *עוטי הגלימה* (לעיל הערה 99), עמ' 246-247; וראו בייחוד Christine Alice Corcos, 'Portia Goes to Parliament: Women and their Admission to the English Legal Profession', *Denver University Law Review*, 75 (1998), pp. 307-379

200 כדי להדגים עד כמה לא היה המקצוע ערוך לכניסתן של נשים, סיפרה השופטת בדימוס חנה אבנור בהקשר של חזרי השירותים: 'בכל הפסקה היה נכנס אליי פקיד העור, שואל אם אני צריכה ללכת לשירותים, ואם ענית בחיוב, היה יוצא למסדרון וצועק: "כולם לצאת מהשירותים, השופטת צריכה להיכנס לשירותים" [...] הודעתי שאני מוותרת על התענוג'. אבנור, *לבדי בדרך* (לעיל הערה 37), עמ' 139-140.

201 Ibid., pp. 24-26, 41; McKenzie Leiper, *Bar Codes* (above f. 4), p. 6; לענין מדי המשפט ראו בייחוד: Ibid., pp. 24-26, 41

202 שילה, 'לדמותה של האישה' (לעיל הערה 131).

ביותר של תלמידות המשפטים, לפחות בארץ ישראל,²⁰³ הוא היותן מיעוט נשי ברוב גברי. סלוצקין, שלמדה ראשונה בבית הספר, סיפרה לימים כי הייתה התלמידה היחידה בקרב שלוש מאות גברים 'קבוצה קבועה של עשרה סטודנטים ליוותה אותה מדי יום מביתה';²⁰⁴ אבנור סיפרה בקשר ללימודיה: 'התחלתי להתרגל למצב שבו אני נערה יחידה בין נערים, ושכנעתי את עצמי כי עלי להתרחק מהתנהגות מתפנקת ונשית';²⁰⁵ על לימודי המשפטים סיפרה כי יחד עמה החלו עוד שלוש נשים מבין מאה הסטודנטים, אבל הן נשרו; ובן-פורת סיפרה כי 'בכל אופן, היה לי אומץ, יחידה בין כליך הרבה גברים, כבר התחלתי אולי לאבד קצת מהבטחון, אבל טוב שבאתי בהכנה טובה מהגימנסיה ומהבית, הייתי אפילו משחקת בגימנסיה כדורגל עם הבנים [...] היו שלוש נשים, אבל הן לא היו בכיתתי'.²⁰⁶ גם אחר כך, במסגרת עבודתן, הן נאלצו להתאים את עצמן לסטנדרט הגברי. גינצברג התבטאה באופן דומה על הצורך להתאים לעולם של הגברים,²⁰⁷ וכמוה גם אבנור: 'הרבה נשים חושבות כי כדי להצליח בתפקיד ובחברה ולהשיג שיווי זכויות מלא והכרה, דרוש להוסיף לאופי הנשי ה"נכנע" במהותו חוצפה גברית [...]'.²⁰⁸ ואמנם, היו מבין עורכות הדין והשופטות שככל הנראה נקטו גישה זו, לפחות לשיטתה של אבנור: 'נדמה לי שבאופן כללי חששו הנשים שמא יחשוב מישהו שהן חלשות, ולכן נהגו בתקיפות ואף בתוקפנות [...]'.²⁰⁹ הייתה זו חרב פיפיות, שכן מסיבה זו בדיוק התנגדה לשכת עורכי הדין למינוי נשים לתפקידי שיפוט,²¹⁰ ויש הטוענים כי כך המצב גם כיום.²¹¹

- 203 תלמידות המשפטים בארץ ישראל למדו בעיקר ב-*Law Classes*, שהיה המוסד הראשון ובמשך שנים היחיד להכשרת עורכי דין (בדגש על המושג 'הכשרה', להבדיל ממוסד בעל מכוונות אקדמית). על 'שיעורי משפט' ראו אצל גד פרומקין, דרך שופט בירושלים, תל אביב תשט"ו, עמ' 402-403; אסף לחובסקי, 'החינוך המשפטי בארץ ישראל המנדטורית', עיוני משפט, כה (2001), עמ' 291-342.
- 204 דב אלפון, 'עורכת הדין הראשונה האמיתית', כותרת ראשית, 19.9.1985, עמ' 36.
- 205 אבנור, לבדי בדרך (לעיל הערה 37).
- 206 כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יטניצקי, עורכות הדין הראשונות (לעיל הערה 5), עמ' 59.
- 207 אורה אדר, 'מה שמותר לגבר – מותר גם לאשה', קטע עיתונות ללא ציון המקור, אצ"מ AK245/1.
- 208 אבנור, לבדי בדרך (לעיל הערה 37), עמ' 236.
- 209 שם, עמ' 135.
- 210 'נאמר אז כי הלשכה התנגדה למינוי הנשים כיוון שהן נחשבו ל"קלפטס", דהיינו לקשוחות". שם. וכן: 'בעניין הזה של ההידברות בין השופטים בבית-המשפט העליון נתקלתי בחריפות רבה, נוכח רצוני למנות אשה ראשונה לבית-המשפט העליון. עד המינוי של מרים בן-פורת, לא הייתה שופטת בבית-המשפט העליון. מטעמים חברתיים, ואולי גם מטעמים פוליטיים, רציתי, שאשה תתמנה לבית-המשפט העליון', ראו רון חריס וניצן טבת (עורכים), ליד ערש המשפט: ספר חיים צדוק, ירושלים 2002.
- 211 והשוו לעמדות המובעות כיום: עוה"ד רם כספי: 'הפרקליטות יותר נוקשות וקשה לגמור איתן עניינים. נראה שזו בא על רקע הרצון שלהן להוכיח שהן יותר טובות. הן חוששות שמעצם היותן נשים הן יותר רכרוכיות אז הן פחות נוטות לעסקות טיעון, לא מוותרות, לעתים כסחיטיות. הן חושבות שככל שהן יהיו יותר נוקשות המעמד שלהן מול הפרקליטים הגברים יהיה טוב יותר. לעתים קל לי יותר להגיע להסדר מול פרקליט מאשר מול פרקליטה. גם צורת ניהול המשא ומתן

נוסף על סמלי המקצוע והשפה שאימצו מקצתן, לא התמקדו עורכות הדין הראשונות בתחומי התמחות שאפשר לכנות 'נשיים'. נהפוך הוא: הן עסקו בעיקר בתחום המשפט האזרחי-מסחרי (מקרקעין, בנקאות וחוזים). עם זאת פעמים רבות לא היה מדובר בבחירה מרצון, אלא בבחירה בתוך אילוצי שוק שחבריו נאבקים בו על פרנסתם. הבחירה בתחום ההתמחות הייתה לא פעם פריבילגיה שהן לא יכלו להרשות לעצמן. ככל הידוע, רק עורכת דין אחת (חמדה נופך-מוזס) התמחתה בענייני המעמד האישי. היו אחרות שעסקו קצת בעניין זה, בעיקר בעבודתן ההתנדבותית בארגוני נשים, אבל אין ספק שככלל הן ביטלו את התפיסה שעיקר עיסוקן של עורכות הדין הוא בנשים ובענייני המעמד האישי. לעתים נראה שהן אף טרחו להדגיש זאת: 'רוזה [גינצברג] לא נטתה להתמחות דוקא במשפטי אישות, כפי שמקובל לחשוב'.²¹² גם לאחר קום המדינה, עם פתיחתם של שערי המגזר הציבורי לפני נשים משפטניות, ניסו השופטות לעתיד להתרחק מ'סטטיגמה נשית' ומעיסוק בתיקים של מעמד אישי ובתיקי נוער.²¹³ עם זאת, עצם ההצטרפות למגזר הציבורי, ועוד קודם לכן – לארגונים המטפלים (גם משפטית) בנשים – הוא סוג של בידול תעסוקתי. קשה גם לדעת במה עסקו לאמתו של דבר עורכות הדין הראשונות טרם קום המדינה במשרדים המשפחתיים: האם עסקו בעבודה משפטית כבני זוג? או אולי שימשו כ'פקידות', כמו שמציגה אפשטיין במחקרה?²¹⁴ גם כך עשוי להיווצר בידול תעסוקתי, ובהחלט ניתן לטעון כי מקורו אינו בהכרח בבחירה או ברצון, אלא מהיעדר בררה.²¹⁵ ריבוד מקצועי זה החל אפוא כבר בימי המנדט.

בכלל עורכות הדין הראשונות היו שחשו אפליה והיו שהכחישו כל טיעון לאפליה בפרופסיה.²¹⁶ בן-פורת למשל סיפרה בריאיון עם מינויה לבית המשפט העליון: 'הגעתי לאן שהגעתי בסופו-של-דבר, לא בשל היותי אשה, אלא למרות היותי אשה. צריכה

עם פרקליטים שונה מאשר עם פרקליטות בצורת הצגת הדברים, בהדגשים. עם פרקליטות אני מדבר יותר ברוך, אם אני מדבר בצורה נוקשה הן נפגעות. גבר לוקח את זה יותר בקלות. אגב, חלק מהפרקליטות עולות בכמה דרגות על עמיתיהן הגברים למרות הנוקשות שלהן. הן לא זקוקות לה', ראו שרה ליבוביץ-דר, 'איפה הגברים כולם', *הארץ*, 12.11.2003.

212 א' אדר, 'רוזה גינוסר, עורכת הדין הראשונה בארץ: "מה שמותר לגבר – מותר גם לאשה"', [מקור לא ידוע], אצ"מ AK245/1. אבל ייתכן שגם במקרה זה, ובניגוד למצופה, לא יכלו עורכות הדין לפתח פרקטיקה שנשענת על צורכיהן של נשות ארץ ישראל, שכן האחרונות העדיפו עורכי דין גברים, 'כפי שמעדיפות רופאים גברים', סיפרה לימים גינצברג, 'Rosa Ginossar: a Portrait', Fay Doron, *Zionist Record and South Africa Jewish Chronicle*, 24.6.1966, אצ"מ F49/1139.

213 כתבן, 'לא עוד פטרוזיליה ליפוי הסלט' (לעיל הערה 1).

214 Fuchs Epstein (above f. 27)

215 ראו אצל אליאס ושטראי, *עורכות דין שוות פחות* (לעיל הערה 14), עמ' 7-9.

216 וכך גם היום. על עורכות הדין שלא רואות עצמן מופלות ראו גם ליאור ארו, 'מקצוע עריכת הדין: בין תיאוריה לפרקטיקה', עבודת סמינר, בית הספר למשפטים, המכללה למנהל: <http://www.israelbar.org.il/uploadfiles/seminar%20-%20female%20lawyers%20discrimination.doc> (אוחזר ב-22.1.2010).

ינשים בטוגה של גברי

הייתי להתגבר על התנגדות מסוימת; צריכה הייתי לעמול ולעבוד ביסודיות.²¹⁷ עורכת הדין לברון סברה 'כי בעולם המסחרי אין מקום לאשה עורכת דין, שכן עולם זה היה גברי וזלזל בנשים'.²¹⁸ עם זה היו מי שראו בזהות המגדרית גורם לא רלוונטי להצלחתן או לאי-הצלחתן. עוה"ד רננה גוטמן סברה כי עובדת היותה אישה לא שינתה ולא שיחקה תפקיד בחייה ובקריירה שלה. כך גם השופטת וינוגראדוב, שלשיטתה (כך לדברי בתה) 'על ידי עבודה רצינית ומעמיקה ניתן להגיע להישגים ללא קשר למגדר'.²¹⁹ שרה מושקוביץ', שעסקה בעיקר במשפט מסחרי, ציינה בריאיון לעיתון ביחוד את שוויון הזכויות שהיא חווה במסגרת עבודתה בפרופסיה המשפטית.²²⁰ ויש אף שטרחו (ועדיין טורחות) להדגיש שאינן פמיניסטיות.²²¹

דומני שההסבר לכך מורכב. ראשית, אלה שהצליחו לטפס בסולם והגיעו לכדי הצלחה פרופסיונלית ניכרת בוודאי לא ירצו להיחשד שמא נהנו מ'הנחות' כלשהן בשל היותן נשים; שנית, עורכות הדין הראשונות נאלצו להתאים את עצמן לאמת המידה הגברית של המקצוע, כמו שהייתה בשנות השלושים והארבעים, ולכן אין כל סיבה שיראו את עצמן כמי שהקריירה שלהן נפגעה בשל היותן נשים. עם זה ייתכן שאין מדובר אלא בתחושה סובייקטיבית, ולעתים עובדת היותה של עורכת הדין אישה יצרה התנגדות או אינטראקציה בעייתית.²²² עוד הסבר מציגים רוזנבלום וטריגר. לפי שיטתם נשים מדגישות כי אינן פמיניסטיות, מאחר ש'הנאמנות הבסיסית במערב היא נאמנות לתפיסת העולם הפטריארכלית'. כלומר, גם בהקשר זה של ההתרחקות מתפיסות פמיניסטיות ניתן למצוא את ההקשר המשפחתי-פטריארכלי.²²³

217 כהן, 'רצינית בכס המשפט' (לעיל הערה 34), עמ' 6.

218 ריאיון עם בעלה, עו"ד צבי לברון. כתבן, הלפרין-קדרי וטראו-ז'יטניצקי, עורכות הדין הראשונות (לעיל הערה 5), עמ' 86.

219 ריאיון עם בתה, רעיה חפרי-וינוגראדוב, שם, עמ' 39.

220 *Jewish Chronicle*, 11.8.1939

221 לנדוי-דוכן למשל מעולם לא ראתה בעצמה פמיניסטית. גם רדאי מצביעה על סוגיה זו: 'Women in law mostly have refrained from feminist identification, and feminist activism has been promoted by only a tiny minority of women lawyers', Raday, 'Women in Law in Israel' (above f. 13), p. 527; '[a] small minority would consider themselves feminist', *ibid.*, p. 532

222 Jane C. Voglewede, 'Equality for Women: Integration and Acceptance of the Legal Profession', *North Dakota Law Review*, 81 (2005), p. 833

223 עמליה רוזנבלום וצבי טריגר, ללא מילים: התרבות הישראלית בראי השפה, אור יהודה 2007, עמ' 67.

סיכום

שימור שם המשפחה והשותפות בארגוני נשים מבטאים את התפתחותו של מודל נשי או פמיניסטי, לפי העניין, אם כי במבט קרוב ייתכן שמדובר בטקטיקות בלבד. שני ההיבטים האחרים שהצגתי – הסיבות לבחירה במקצוע וההתנגדות לזיהוי נשי – מבטאים ניסיון להתרחק ממודל כזה. ניתן לומר כי עורכות הדין הראשונות (אף כי לא כולן) לא בחרו ללמוד משפטים ולעסוק בתחום מתוך אידאל: לא פרטי ולא ציבורי. במובן זה הן לא היו שונות מעורכי הדין הגברים ביישוב ולא רחוקות מהתפיסה הכוללת שראתה בעיסוק בעריכת דין מקור פרנסה. בדומה לעמיתיהן הגברים עסקו מקצתן בפעילות ציבורית שניתן לראותה כמקדמת זכויות נשים, אבל במבט קרוב יותר הייתה זו גם פעילות לקידום אישי-מקצועי. אין זאת אומרת שאצל אחדות לא התפתחה במשך הזמן תודעה פמיניסטית.²²⁴ יתרה מזאת, ייתכן גם שהיו בהן בעלות עמדות פמיניסטיות, אבל הן לא היו מודעות לכך או לא רצו להודות בכך. היו גם שנצטרכו לשרוד במסגרת הפרופסיה המשפטית, ולכן לא רצו להיבדל מקבוצת הגברים עורכי הדין: מעין אינטגרציה באמצעות אימוץ זהות (גברית) מצד אחד ובאמצעות שימוש במוטיבים דמוי פמיניסטיים מן הצד האחר.

בהחלט ייתכן שהפעילות הציבורית בארגוני נשים, שימור שם המשפחה וכיוצא באלה נבעו כולם מצרכים מקצועיים, שכן דווקא פעילות זו, שנתפסה כפעילות בעלת מכוונות או תודעה פמיניסטית, הייתה חלק מאותו ניסיון של הראשונות (אם כי לא של כולן) להעמיד עצמן בשורה אחת עם עורכי הדין הגברים מבחינת ההצלחה המקצועית. כדי להידמות לגברים היה עליהן לכבוש לעצמן שטח פעולה במסגרת הפרופסיה, וכן היה עליהן לחזק את פעילותן במישור שגברים הדירו בדרך כלל את רגליהם ממנו – הסיוע לנשים (אם כעורכות דין פעילות בארגונים ואם כמנהיגות של אותם הארגונים).²²⁵ לא מן הנמנע שתוך כדי כך הן פיתחו זהות ותודעה פמיניסטיות. במובן זה הן הפכו או נדמו לפמיניסטיות, בוודאי במושגי התקופה, כדי להידמות לגברים.²²⁶

224 כמקרה של גינצברג. לעניין זה ראו כתבן והלפרין-קדרי, 'כשאשה נעשית עורך-דין' (לעיל הערה 74).

225 ראו אצל דפנה הירש, "אנו מפיצים כאן תרבות": חינוך להיגינה ביישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב 2000: 'למרות שהנשים אשר הקימו את הארגונים שפעלו בתחום בריאות הציבור בארץ-ישראל השתייכו למעמד הבינוני או הגבוה, תפיסתן כחלק מקבוצה חברתית "הגמונית" מכסה על מרכזיותו של הגורם המגדרי הן כמניע להקמת הארגונים הללו, הן בבחירת תחומי פעולתם: דווקא שוליותן של הנשים בתוך הארגונים הציבוריים הכלליים הביאה אותן להתארגן באופן עצמאי כדי לתרום למפעל הציבורי, תוך התמקדות בתחומים שהזנחו על-ידי הארגונים הכלליים, בין השאר משום שנתפסו כ"נשים". בנוסף, למרות חלקן המרכזי של נשים בפרויקט ההיגיני, הוא לא תרם לערעור של חלוקת העבודה המינית והקיימת המגדרי. ארגוני הנשים שפעלו בתחום זה החזיקו בתפיסה פמיניסטית ליברלית, שהדגישה את תרומתן החברתית-לאומית ה"ייחודית", כלומר את מילוי התפקידים ה"נשיים", הן בתחום המשפחה הן בתחום הציבורי' (עמ' 137).

226 על נשים שביקשו להידמות לגברים ועל נשים שסברו כי אין להשתעבד לדמות הגברית ויש לשמור על

כאמור, בניסיון להידמות לגברים הן לא הביאו קול שונה או אחר. ההפך הוא הנכון. מקצתן עשו כל מאמץ להתאים את קולן לקול הגברי, ואגב כך נתפסו לעתים אפילו ב'קשיחות יתר', שבסופו של דבר פגעה בקידומן. כלומר, לעתים הן ויתרו על נשיותן לטובת שוויון זכויות במקצוע, אבל לעתים דווקא חיזקו את הפן הנשי למען הקידום האישי. היו שהעדיפו את עבודת הבית והמשפחה על פני הקריירה המשפטית, והיו שהעדיפו לקדם את הקריירה המשפטית גם על חשבון המשפחה (צמצום ילודה או גירושים). ואולם במובן זה הן היו שונות רק במידה חלקית מנשות היישוב החדש, האזרחיות. רבות מעורכות הדין הראשונות השתלבו במקצוע 'משפחתי' פטריארכלי: האב שעודד את לימודי המשפטים, הנישואים לעורכי דין והקשר בין אלו ובין אפשרות התעסוקה בפרופסיה לאחר מכן. הן תרמו מידיעותיהן לקידום מעמד האישה, אף שלא בהכרח העדיפו להיות מוזהות כפמיניסטיות. היה עליהן 'לנווט' בין היותן נשים, מודעות לבעיות הנשים בכלל ובפרופסיה בפרט; בין הבנתן שפעילות ציבורית תסייע להן (והפעילות המותרת הייתה בתחום הסיוע לנשים ופחות במישור הציוני-לאומי); ובין היותן חלק מפרופסיה שחבריה היו גברים. במובן זה מעניין לראות כיצד ציר המשפחה (בעל, אב) קושר את כל הסוגיות הללו וקושר אותן לטקטיקות שיישמו לפחות אחדות מעורכות הדין הראשונות.

מובן שהמודלים המוצגים כאן אינם עונים להגדרתן של כלל עורכות הדין הראשונות, אלא של קבוצות שונות בתוכן. אבל מכנה משותף אחד קיים בכל זאת: עורכות הדין הראשונות עשו כמיטב יכולתן כדי לתמוך כמיעוט נשי בחברה ובפרופסיה גבריות, בכל האמצעים שעמדו לרשותן, גם אם אמצעים אלה היו מוגבלים ומגבילים. אולי הן עשו במידה מסוימת את מה שציינה פרידמן כמוצא מהמלכוד שנשים מצויות בו: 'כדי לצאת מהמלכוד הזה הנשים צריכות להכיר בערכה של ההתנהגות ה"נשית", בלגיטימיות שיש להן להתנהג בצורה "גברית", בכוח שיש בשיתוף פעולה עם נשים אחרות על ידי התארגנות פורמלית ובלתי פורמלית, ובצורך בהגדרות חדשות של העולם הממוגדר שבו אנו חיים'.²²⁷ כך הן קבעו רף מסוים שהמשיך 'לחייב' את הבאות אחריהן מצד אחד, ו'זיכה' אותן בשוויון (לכאורה) מן הצד האחר. תפיסה זו המשיכה לאפיין את התנהלות הנשים בפרופסיה המשפטית עשרות שנים אחר כך, ואולי אילצה את הנשים להמשיך לחפש אחר קנה המידה הגברי: 'ניתן לראות בעלייה בדפוס שעות העבודה של עורכות הדין איתות באשר לאופן השתלבותן בפרופסיה [...] הן נכנסות לפרופסיה ומנסות להתאים עצמן לאמת המידה הגברית שאפיינה את העיסוק ב-1972 [...]'.²²⁸

הדימוי הנשי, השוו, מרגלית שילה, אתגר המגדר: נשים בעליות הראשונות, תל אביב 2007, עמ' 269.

227 פרידמן, 'על פמיניזם, נשיות וכוח' (לעיל הערה 192), עמ' 47.

228 בכר, עריכת דין בישראל (לעיל הערה 12), עמ' 43.